

TANULMÁNYOK

DOMOKOS GYÖRGY

BUDA VISSZAVIVÁSÁNAK OSTROMTECHNIKAI PROBLÉMÁI

Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig*

BEVEZETŐ

A török korral foglalkozó magyar szakirodalom örvendetesen gazdag és színes, számos politikai, katonapolitikai, gazdasági- és hadtörténeti művet mondhat magáénak. A korszak hadieseményeinek technikai vonatkozásairól azonban vajmi keveset olvashatunk. Buda visszafoglalásának 300. évfordulója ismét reflektorfénybe állította a török háborúk történetét, az utóbbi években számos új könyv látott napvilágot e témakörben. A budai ostrommal is több történeti munka foglalkozik, ám ezek nem tekintették feladatuknak a küzdelem mód-szereinek elemzését.

A Budaért vívott harcokat csak az európai, pontosabban a nyugat-európai haditechnikai színvonal ismeretében lehet helyesen megítélni, minthogy az ostromló sereg döntő többségében onnan érkezett, ott szerezte hadi ismereteit, a közkatonától a tábornokig. E korszak haditechnikájáról azonban mindezidáig alig néhány magyar nyelvű leírás született. Ezért véltem szükségesnek, hogy a *Had-történelmi Közlemények* egy korábbi számában¹ röviden áttekintsem a XVII. század várépítészetét, ostromtechnikáját.

Az ott elmondottak kapcsán először az a kérdés merült fel, hogy Magyarországon a várépítészet területén mindebből mi valósult meg.

A magyarországi végvárrendszer a XVI. század második felében, a folyamatos török támadások elhárításának szükségességétől kényszerítve, korábbi önmagához képest, viszonylag jelentős fejlődésen ment keresztül. Kulcsfontosságú váraink döntő többsége ekkor épült át magas falú, tornyos, vagy jobb esetben rondelás várból bástyás erőddé. Az itt alkalmazott olasz, majd újolasz rendszer nagyjából megfelelt a korabeli európai színvonalnak. Lényeges különbség azonban, hogy Magyarországon az újjáépített várak körül alig-alig találkoznak elővédművekkel. (A XVI. században olasz rendszerben, részben, vagy egészen kiépült jelentősebb váraink Komárom, Győr, Érsekújvár, Kanizsa, Várad, Eger, Gyula, valamint Pápa, Patak, Ónod, Tata, Sárvár, Arad, Székelyhíd, Szendrő, Szatmár stb.). Ugyanakkor a várak nagy részén csak hevenyészett erősítéseket végeznek. Széles körben használták a földtöltéseket és a palánkot (pl. Tokaj). Emellett a meglevő szilárd építményeket (kolostorokat, templomokat, kastélyokat) próbálták meg védelmi feladatok ellátására átalakítani (Tihany, Pannonhalma).

* A tanulmány második, befejező része (Harcok a felmentő sereg ellen és a győzelem kivívása) az 1963/2. számban jelenik meg.

¹ Domokos György: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. *Had-történelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1966, 47–116. o. (a továbbiakban: Domokos).

A korán török kézre került váraknál pedig szinte konzerválódik a hódítás pillanatában fennálló helyzet (Buda, Fehérvár, a korábbi déli végvonala várai).

A XVII. századra a magyarországi várépítés lendülete megakadt. A hiányos anyagi eszközökből legtöbbször csak a várak fenntartására futotta. A Habsburg hadvezetés, érthető okokból, elsősorban a nyugat-magyarországi várak további erősítésére, felszerelésére helyezte a fő hangsúlyt. Ekkor kapott elővédműveket Győr és Komárom. A magyar végvárrendszer legnagyobb része azonban, kevés kivételtől eltekintve, az egy évszázaddal korábbi állapotban, vagy az időközben lezajlott hadjáratokban tovább romolva érte meg a felszabadító háborúkat.²

„...mindenkinek, úgy a parancsnokoknak, mint a tiszteknek véleménye abban egybehangzó, hogy a vár erősítései nem oly erősek és ellentállásra képesek, mint azt hitték, és hogy könnyű dolog egy nehezen védelmezhető rést lőni a falba, különösen a váracs oldalán, minthogy ott csak egy egyszerű rondella van, melyet ágyúkkal könnyen össze lehet lőni, ...”³

Az idézet Cornaro velencei követ 1686. július 7-i jelentésében olvasható, s ebből kitűnik, hogy lekicsinylő véleményével Budát illetően nem állt egyedül, hanem a magas rangú parancsnokok is ezt a nézetet vallották. Mi indokolhatta e felfogás kialakulását? Buda 1684-ben egyszer már visszaverte a keresztény sereg ostromát, és az azt megelőző másfél száz év alatt tett kísérletek is rendre eredménytelenek maradtak. Valóban, a kezdeti optimizmusra hamarosan rácafoáltak az események, amelyek megmutatták hogy a Vár bevétele korántsem lesz egyszerű. Így vizsgálódásom egyik fontos célja annak meghatározása, hogy miért váratott magára 75 napig a Vár megvétele?

A Buda ostromával kapcsolatban napvilágot látott könyvtárnyi irás közül elsőként kell kiemelnem Károlyi Árpád és Wellmann Imre kiváló és mindmáig alapvető monográfiáját,⁴ amelyet magam is alapmunkaként használtam, és amelynek megállapításaira sok esetben hagyatkoztam. Az eddig megjelent könyvek és cikkek összességükben igen részletesen feldolgozták az ostrom eseménytörténetét és sok haditechnikai jellegű adatot tartalmaznak, ám ezekből nem vontak le következtetéseket, így többnyire adások maradtak többek között a fenti kérdésre adott megnyugtató válasszal is. A következőkben tehát kísérletet teszek arra, hogy elsősorban a haditechnikai szempontjai szerint oldjam meg a problémát, nem veszítve szem elől bizonyos más körülményeket sem.

Nem kétséges, hogy a magyar királyok egykori székhelyének felszabadítása a török uralom alól nagy horderejű, és a törökökre nézve súlyos következményekkel járó politikai, illetve katonapolitikai és hadászati eseménynek tekinthető. Maga az ostrom azonban mégis csak egy térben és időben jól behatárolható harccselekmény, akció, amelyet számos egyéb, eddig kevésbé figyelembe

² L. erre nézve: Gerő László: Magyarországi várépítészet. Budapest, 1935. (a továbbiakban: Gerő 1935), valamint: Gerő László: Magyar várak. Budapest, 1968. (a továbbiakban: Gerő 1968).

³ Bubits Zsigmond: Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszaveréséről. Budapest, 1891. 178.o. (a továbbiakban: Bubits).

⁴ Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. A kétszázötven éves évfordulóra átdolgozta Wellmann Imre. Budapest, 1936. (a továbbiakban: Károlyi).

vett harcászati (kisebb részben hadászati) és technikai tényező erőteljesen determinált. Ennek megfelelően a továbbiakban mindenekelőtt a Vár védőrendszerének állapotára, védelmi képességére, valamint az ostromlók harcászataira és haditechnikájára fogok összpontosítani. Az elemzés technikai jellegéből következik továbbá, hogy csak a szükséges mértékben tartom magam az ostrom eseményeinek időrendjéhez. A „körülzárás — megközelítés — döntés” hármas időbeli egységen belül a leírtak legfőbb csoportosítási szempontja az egyes harcászati elemek alkalmazásának egészben történő vizsgálata. Ez alól annyiban kivétel a tüzérség tevékenysége, hogy annak két jól elkülöníthető szakasza értelemszerűen kapcsolódik a megközelítés és a döntés fázisához.

Egy ilyen típusú hadművelet elemzésekor döntő jelentőséget kap a korabeli helyrajz minél pontosabb ismerete. Az alaprajzi ábrázolások közül Rabatta (1. térkép) és Fontana (3. térkép) felvételei jól mutatják a Vár falainak vonulatát.⁵ Az egész tábor és a teljes ostromárok-rendszer elhelyezkedésére vonatkozóan Juvigny (2. térkép), valamint Hallart, De la Vigne, egyes részleteket illetően pedig Fontana és Marsigli térképeit⁶ tekintettem mértékadónak.⁷ Az egykori és mai elnevezések, helyszínek egyeztetésénél Károlyi művét vettem alapul, valamint az ő névhasználatához igyekeztem tartani magam. A várbeli objektumokat — szintén Károlyi nyomán — a Rabatta-féle (1. sz.) térkép alapján azonosítottam.

I. AZ OSTROM ELŐZMÉNYEI, KÖRÜLMÉNYEI

1.1 Az 1686. évi hadjárat színterei, eseményei

Buda ostroma, ámbátor az 1686. évi hadjárat fő céljaul jelölték ki, annak mégis csak egyik részét jelentette. Az 1686-os harci események visszanyúlnak 1685 októberére is, amikor a Magyarországon maradt császári csapatok, kihasználva az érsekújvári siker és a táti győzelem lélektani és hadászati előnyeit, váratlan támadást indítottak a török háterszág ellen. Október 15. után csatlakoztak hozzájuk azok a kuruc csapatok, amelyek Thököly elfogatása után Lipót hűségére tértek. Sejtán Ibrahim balfogása mintegy 17 000 harcedzett kuruc katonával növelte a császár haderejét.

A Mercy és Heißler tábornagyk által megindított támadás első eredményeként a császári csapatok október 12-én birtokba vették a töröktől üresen ha-

⁵ Fontana dolgozatomban felhasznált váralaprajzát l.: *Bubics*, 304—305. o. között, Rabatta térképének eredetijét l. *Károlyi* 1. sz. térképmellékletében.

⁶ Az utóbb felsorolt térképek közlésére terjedelmi okok miatt nincs módom. Hallart térképét l. *Károlyi*, 304—305. o. között; De la Vigne ostromtérképét a Várhegy keleti és nyugati látképével, valamint ENY—DK irányú metszetével l. uo. 160—161. o. között; a keresztény sereg táborának térképét és a Várhegy Ny—K irányú metszetét szintén De la Vigne-től l. uo. 336—337. o. között; Juvigny térképét l.: *Die Eroberung von Ofen und der Feldzug gegen Türken in Ungarn im Jahre 1686. Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archives*, 1886. (1—126-ig önálló számozással.) (a továbbiakban: *MKA*), illetve: *Zieglauer, Ferdinand v.*: *Die Befreiung Ofens von der Türkenherrschaft 1686*. Innsbruck, 1886. (a továbbiakban: *Zieglauer*) mellékleteként; Marsigli két térképét az északi front hadműveleteiről l.: *Veress Endre*: *Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684—1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról*. Budapest, 1907. 12—13. o., 14—15. o. között.

⁷ A térképekről, és azok hitelességéről l.: *Károlyi*, XV—XIX. o., Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában, 1683—1718. Budapest, 1937. 12—18. o., *Cserő László*: *Budavár ostromával (1684—1686) foglalkozó térképek és látképek a m. kir. Hadilevéltárban*. In: *Törökhódolt-ság-korabeli okmányok a m. kir. Hadilevéltárban*. Budapest, 1936. 59—72. o.; *Rózsa György*: *Budapest régi látképei*. (1493—1800). Budapest, 1963.; *Czigány István*: *Buda visszavívása*. Hadmérnökök. térképek Buda alatt. Budapest, 1986.

gyott Szolnok várát, majd Hevest, Szentmiklóst és Szarvast is elfoglalták. December 6-án Mercy és a Thököly elfogatása után szintén átállt Petneházy egy váratlan és merész akcióval bevette Aradot. Szolnoki bázisukról kiindulva Heißler és Petneházy január 20-án elfogták a törökök Szegedről Budára küldött élelmiszerellátmányát, annak 3000 főnyi kíséretét szétverték, végül a menekülőket üldözve Szeged külvárosában is betörték, és felgyújtották azt.

Április 24-én Mercy és Heißler, ismét Petneházy huszárainak támogatásával, újabb sikeres rajtaütést hajtottak végre a törökök szegedi bázisa ellen. Akciójukkal az ott gyülekező törökök Szolnok elleni támadását akarták megelőzni. Cserkesz Ahmed pasa és Thököly csapatait az ütközetben teljesen szétverték. Buda visszavívásának megkezdése után Caraffa és Heißler hadteste az ostromot fedezte a hatvani és egri törökök ellen. Július közepén lesre csalták az egri őrseget, Oszmán pasát, a parancsnokot, és 200 katonáját levágták, s ezzel megakadályozták az egriek Buda elleni tehermentesítő akcióját. A csapatok ezután csatlakoztak a főserceghez.

Az említett eseményekkel párhuzamosan Erdélyben is folytak a harcok. Caraffa február 9-én ostromzár alá vette Szentjobbot, s 12-én be is vette. E hadmozdulattal mintegy válaszolt Thököly ellene irányuló készülődésére. Március közepén Caprara formális ostromot indított a Zrínyi Ilona által védett Munkács ellen, ám kísérlete kudaroba fulladt. Így Munkács alatt csak a blokádhoz szükséges csapatok maradtak. A többi Scherffenberg hadtestéhez csatlakozott, amelynek Erdélyt kellett katonailag biztosítania, és az ingadozó Apaffyt a császár hűségére kényszeríteni. Scherffenberg ugyan először csatát veszített Désnél, ám Nagyszebennél győzött, s végül július 28-án létrejött az egyezés Lipót és Apaffy közt. Scherffenberg csapatai augusztus végén csatlakoztak a Budát vívó táborhoz, nem csekély mértékben hozzájárulva a döntő roham sikeréhez.⁸

1.2 A szemben álló erők: a csapatok létszáma

1.2.1 Az ostromló sereg

Buda visszafoglalása sok tekintetben azon múlott, vajon sikerül-e megfelelő létszámú sereget összevonni az akcióhoz. Elég csak arra utalni, hogy az erődítmény nagy kiterjedése önmagában is jelentős ostromló erőt kívánt (1. ezt részletesen a 1.4.2 pont alatt). A korszak hadtudománya pedig a sikeres ostromhoz ötszörös-hatszoros túlerőt tartott szükségesnek a védők erejéhez viszonyítva.

A keresztény had erejét illetően első pillantásra alig akad bizonytalanság, hisz jónéhány, látszólag szinte azonos adatokat tartalmazó lista áll rendelkezésünkre. Ezek majd mindegyike szerint az egyes ezredekhez mindenütt meg egyező számú katona (800 lovas, vagy 1500 gyalogos) tartozott. Amint azonban

⁸ MKA, 9–15. o., Károlyi, 97–103. o., Nagy László: A török világ végnapjai Magyarországon. Budapest, 1986. 370. o.; Szakály Ferenc: Hungaria elberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683–1718. Budapest, 1986. 46–47. o., 50. o.

részleteiben is elemeztem e táblázatokat, rögtön felszínre bukkantak a különbözőségek.⁹ (A részletes kimutatást l. a mellékletben.)

A listák adataiban a legnagyobb szóródást értelemszerűen a legkevésbé nyilvántartott magyarok létszáma mutatja, ha egyáltalán megemlékezik róluk a forrás (6—16 000 fő). Valamivel kisebb eltéréseket figyelhetünk meg a birodalmi segélyhadak esetében, illetve a csapatoknak az egyes seregrészek közötti elosztásában. A valóság azonban csaknem bizonyosan elért a papíron szereplő létszámoktól. Az 1686. június 1-én, Párkány mellett végzett számlálás azt mutatja, hogy némely ezredek igencsak „leharcolt” állapotban érkeztek meg a gyülekezőhelyre.¹⁰ A felsorolt 12 lovasezred, amely elvileg összesen 9600 főt számlált, ténylegesen csak 8866 főből állt. Ezt tovább csökkentette a 874 „übelberitten”, a 698 gyalogos, valamint a 35 beteg. Ugyanigy az ott említett 6 gyalogezred a hivatalos 9000 helyett csak 6535 főt tudott felvonultatni. Ez, a teljes harcértékű katonákat figyelembe véve, a lovasságnál átlagosan mintegy 76 százalékos, a gyalogságnál pedig kb. 73 százalékos feltöltöttséget jelentett.

Nyilvánvaló, hogy egy egyszeri, a csapatok összességének csak kis részét érintő felmérés nyomán kapott arányt nem lehetett korlátlanul kiterjeszteni hadsereg egészére. Azonban Károlyi is megállapítja, hogy az általa is ismertetett hivatalos lista nem felel meg a valóságnak. Ennek okaként ő is a nem teljesen feltöltött ezredek, valamint a csapatok beérkezésének elhúzódsását említi. Kezdetben szerinte is csak mintegy 31 000 emberből állt az ostromló sereg,¹¹ ez a szám pedig szintén közel háromnegyedét (egész pontosan 69⁰/₀-át) teszi ki a körülfárast végző csapatok papíron számított kb. 45 000-es létszámának.

1.2.2 A török védősereg

A török helyőrség számára és összetételére vonatkozóan elég nagy eltérések figyelhetők meg. Eleve különbség mutatkozik a tényleges katonaság, valamint a teljes fegyverforgató férfilakosság lehetséges száma között. A szinte kizárólag

⁹ Hadtörténelmi Levéltár. Törökkori anyag. VII/201. 1686—1696. (14.) 12. doboz. (a továbbiakban: HL T. 12.) 1686 15. „Stand: vnd Starkhe Jhrer Kay: Armata, wie auch der Hungarn, und Reichs: oder Teutschen Auxiliär Völkher, wie mann vermaint selbige dises 1686te Jahr in dass feld zu bringen. . . .” (a továbbiakban: 1686/15); HL T. 12. 1686 40. Liste des Troupes que l'on esperoli pour la Campagne de l'an mil six ent quatre vint six.” (a továbbiakban: 1686/40); Budavára visszavétele. Írta egy szemtanú. (Angolból fordította. előszóval s jegyzetekkel ellátta Deák Farkas) Budapest, 1886. 128—130. o. (a továbbiakban: Deák); MKA, 13—30. o.; Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról. (Sajtó alá rendezte és fordította Mollay Károly). Budapest, 1986. 81—87. o., 95—96. o., 100—101. o., 108—112. o., 117. o., 120 o., 122. o. (a továbbiakban: Hadinaplo); Buda királyi város ostromának részletes naplója. . . Összeállította a lotharingiai herceg seregének egyik önkéntese. . . In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. (Összeállította Szakály Ferenc. Budapest, 1936. 247—300. o. (a továbbiakban: Önkéntes) 252—253. o.; Károlyi, 105—120. o.

Valamennyi ezred történetét tartalmazza: Wrede. *Alphons: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts.* I—V. kötet. Wien, 1898—1903. I—III. kötet. A csapatok szervezetére nézve l.: Uo., valamint: Meynert, Hermann: *Geschichte der k. k. österreichischen Armee, ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale. Thaten und Feldzüge, von der frühesten bis auf die jetzige Zeit.* III. k. Wien, 1854, 154—166. o.; Meynert, Hermann: *Geschichte des Kriegswesens und der Hervorfassungen in Europa.* Wien, 1869. III. k. 133—135. o., 138—139. o.; *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen.* Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archives. I. sor. I. k. Wien, 1876. 205—211. o. (a továbbiakban: *Feldzüge*); Újhelyi Péter: *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. (1657—1780).* Budapest, 1914. 122—128. o., 141—144. o., 146—147. o.; Frauenholz, Eugen von: *Deutsche Kriegs- und Heeresgeschichte.* München und Berlin, 1927. 114—118. o.; Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora.* Budapest, 1965. 203. o.; Nagy László: *„Kuruc életünk megállván csináljuk . . .”.* Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Budapest, 1938. 114. o.; Broucek, Peter—Hillbrand, Erich—Vessely, Fritz: *Prinz Eugen. Feldzüge und Heerwesen.* Wien, 1986. 44—49. o.

¹⁰ Ziegler. 63. o., 2. sz. jegyzet. Ezt állapítja meg Károlyi. 133. o. is.
¹¹ Károlyi, 118. o. 3. sz. jegyzet.

a szökevények híradásaira támaszkodó forrásokban csaknem egyöntetűen 7000 (6—8000) főnyi gyalogság (ebből 2—3000 a janicsár), illetve 1000 (1600) lovas (szpáhi) szerepel.¹² A mértékadó feldolgozások, így Károlyi Árpád és Fekete Lajos, 12—14 000 főre becsüli a várvédők erejét. Károlyi szerint azonban e számban valamennyi harcképes férfi benne van, Fekete viszont csak a katonákat érti ezalatt.¹³

A valós adatok megállapítására és ellenőrzésére jelen pillanatban nincs lehetőség, így csak bizonyos körülmények figyelembevételével, közvetve lehet a helyes számarányra következtetni. Véleményem szerint a védők viszonylag magas létszámát indokolja:

1. a Vár nagy kiterjedése, a védendő falak hossza;¹⁴
2. a két és fél havi ostrom során mindvégig erőteljes védelem, a sok kitörés, és az azokban résztvevő nagyszámú katonaság;
3. a végső rohamban lemészárolt, vagy foglyul ejtett törökök száma (igaz, hogy ezek egy része polgári lakos volt). Ha pedig a forrásokban szereplő mintegy 8000 főnyi tényleges katonasághoz hozzáveszem a harcképes férfilakosságot, elképzelhetőnek tűnik a 12 000 főnyi összlétszám.

1.2.3 Az erőviszonyok alakulása az ostrom során

Nem érdektelen megvizsgálni, hogyan alakultak a keresztény sereg erőviszonyai az ostrom előrehaladtával. A források alapján viszonylag pontosan — néhány napos eltérésekkel — követhető a segédc csapatok beérkezése.

A Buda alá vonuló had tehát a császári ezredekéből, valamint a bajor és szász csapatokból állt. Utánuk elsőként június 30-án a svábok érkeztek meg 4000, a frankok 3000 fővel. Őket követték a brandenburgiak 7824 katonával.¹⁵ Július végén, augusztus elején visszatért Eszék felől a teljes lovasság, majd bevonult a tiszai hadtest, benne nagyszámú magyarral, összesen mintegy 10 000 fővel. Augusztus végén érkezett be a kb. 12 000 fős erdélyi hadtest, majd legvégül a svédek 1200 főnyi csapata.

12 Hadtörténelmi Levéltár. Török kori anyag. VII/201. 1675—1686. (13.) 11. doboz. (a továbbiakban: HL T. 11.) 1686/12. „Die Belagerung von Ofen 1686. (vom 12ten Juni bis 12 Juli)”. (a továbbiakban: 1686/12.) jún. 12.; HL T. 12. „Journaux. (1686.)”, jún. 11. (a továbbiakban: *Journaux*); HL T. 12. „Foglietto Straordinario”, jún. 23. (a továbbiakban: *Foglietto Straordinario*. (A levéltári forrásokra nézve l.: Buda és Pest 1686. évi visszafoglalásának egykorú irodalma. 1683—1718. Budapest, 1936., és Buda Expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683—1718. A törökök kiűzésének európai levéltári forrásai. I—II. Budapest, 1986.) Buda ostroma és bevételének naplója... írta: *Richards Jakab*. . . In: Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. V. Magyar Történelmi Okmánytár londoni könyv és levéltárakból. (Összeszedte és lemásolta *Simonyi Ernő*. 1521—1717. Pest, 1859. 221—247. o. (angol nyelvű eredeti napló). 248—273. o. (fordítás), (a továbbiakban: *Richards*) 249. o., 250. o.; *Deák*. 22. o., 27. o.; Jelentések a Budát vivő táborból 1686 június-augusztus. (Közl.: *Károlyi Árpád*). Történelmi Tár. 1886. 711—786. o. (a továbbiakban: *Jelentések*) 712. o.; *Bubics*, 175. o., 319. o., 323. o.; Hadnapló avagy Buda visszafoglalása... összeállította *Don Giovanni Paolo Zenarolla*, a székesszékhelyi Szent Miklós templom prépostja... In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. (Összeállította *Szakály Ferenc*). Budapest, 1986. 95—180. o. (a továbbiakban: *Zenarolla*) 105. o. l. még: *MKA*, 36. o.; *Glassl, Horst*: Der bayerische Anteil an der Eroberung Budapests im Jahre 1686. Ungarn—Jahrbuch. 7. k. 1976. 115—135. o. (a továbbiakban: *Glassl*) 121. o.

13 *Károlyi*, 147. o. Gábor szabó jelentését közli, amely 12 000 főt említ, valamint a Főjelentés alapján a janicsár ágára hivatkozik, aki az ostrom után 10 000 főnyi helyőrségről beszélt a lakoságon felül. Budapest története. (Szerk.: *Szendy Károly*) III. k.; *Fekete Lajos*: Budapest a török korban. Budapest, 1944. 51. o. (a továbbiakban: *Fekete*).

14 L. ezt részletesen a Vár védőműveinek leírásánál (L.4.2).

15 *Károlyi*nál némi ellentmondást tapasztaltam a brandenburgiak létszámát illetően. A 117. oldalon az szerepelt, hogy „bejelentve egyelőre 5195 gyalogos és 2069 lovas, összesen 7264 ember.”

A 118. oldal 3. jegyzetében már azt írja, hogy az ígért létszámnál többen, 8269-en érkeztek a budai táborba. Végül a 244. oldalon, ahol az ostrom eseményeinek ismertetése közben felsorolja az egyes egységeket, 1200 lovasról és 6624 gyalogosról tudósít, ez pedig összesen csak 7824 fő. A magam részéről ez utóbbit találok a legpontosabbnak.

Ami a magyarokat illeti, Károlyi számítása szerint július folyamán 5000 gyalogos és 2500—3000 huszár harcolt Buda alatt. Ehhez csatlakozott, az imént felsorolt egységek keretében, augusztus elején a tiszai hadtest 4000—4500, majd a hónap közepén újabb 1500, s végül az erdélyi hadtest 1500 magyarja.¹⁶

Természetesen ez utóbb ismertett létszámokról is bizvást feltételezhető, hogy nem felelnek meg pontosan a valóságnak. Emellett a különböző segédcsoportok erejét sem lehet automatikusan összegezni, hisz előzőleg a meglévőből le kellene vonni a veszteségadatokat, ennek mértékét azonban szinte lehetetlen megállapítani. Mindenképpen helytállónak kell tehát tekinteni Károlyi véleményét, miszerint az ostromló sereg létszáma sosem haladta meg a 60 000 főt.¹⁷

1.3 A szemben álló erők: a tüzérség

„...a vár nehezen megközelítő magaslaton fekszik, és a réshez való utat hegynek fel aknák segítségével kell kierőszakolni, és ... a várat ágyúkkal csak gyengén lehet lövöldözni. Eszerint az ellentálást inkább tudománnyal és a hadi művészet szellemével, mint a csapatok túlnyomó számával kell majd legyőzni, ...”¹⁸ Cornaro ezen értékelése, mint oly sokszor, most is a körülmények alapos ismeretén és a jó helyzetfelmérésen nyugodott. Hogy a valóságban az események némileg más irányt vesznek majd, mindenekelőtt szavai első részét illetően, és az aknázók tehetetlensége folytán a védelem „megpuhításának” oroszlánrésze a tüzérségre hárul majd, azt a derék velencei követ előre nem tudhatta. Abban persze semmi meglepő nincs, hogy a siker így sem maradt el, hisz a korszak tüzérsége mindazon eszközökkel és ismeretekkel rendelkezett, amelyek, megfelelő irányítás mellett, lehetővé tették számára a kulcsszerep betöltését bármely várostromban.¹⁹

Marsigli az 1684-es kudarc tanulságait elemezve kiemelte a tüzérséggel kapcsolatos hiányosságokat.²⁰ Kifogásolta a lövegek minőségét, mivel azok — feltehetően a rossz öntés következtében — gyakorta megrepedtek, felrobbantak. E téren valószínűleg lényeges változások történtek 1686-ra, mivel ilyen jellegű problémákról a forrásokban alig-alig olvashatunk.²¹ A lövegek számában is jelentős növekedés tapasztalható, az 1684-ben felvonultatott 120 darabnak²² 1686-ban legalább a másfélszeresét vonták össze. Ezek a számok azonban mit sem érnek az ellenfél erejének ismerete nélkül, ezért megkísérlem a törökökével összevetve vizsgálni a császári tüzérség összetételét, minőségét.

1.3.1 A lövegek száma és a lövegpark összetétele

Ami az erőviszonyok számszerű részét illeti, mindkét fél esetében gondot jelent a források ellentmondó adatainak értékelése. A keresztény lövegek számában mutatkozó eltéréseket, Károlyi leírásához csatlakozva,²³ arra tudom

¹⁶ Károlyi, 114. o.; Czigány István: A Habsburg Birodalom megváltozott hadászati helyzete és a végvári katonaság szerepének módosulása. In: Studia Agriensia 9., Eger, 1989. 25—35. o.

¹⁷ L. a 11. sz. jegyzetet.

¹⁸ Bubits, 175. o. Cornaro júl. 30-i jelentése.

¹⁹ Domokos, 75—88. o.

²⁰ L. a 76. sz. jegyzetet.

²¹ Jelentések, 729. o. „Auss dem Kayserl. Feldlager vor Ofen”, júl. 14. Ezzel szemben Károlyi, 272. o. 3. sz. jegyzete ennek az ellenkezőjét bizonyítja a „Hadi regisztrátúrára” és Schmettau jelentéseinek júl. 11-i mellékletére hivatkozva.

²² Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: Liptai Ervin) Budapest, 1984. I. k. 311. o. (a továbbiakban: Liptai).

²³ Károlyi, 124. o.

visszavezetni, hogy az egyik forráscsoport csak a császáriak lövegeit, a másik viszont a Buda ellen bevetett teljes tüzérséget ismerteti. Ebből fakadóan az első adat csak 186 (188),²⁴ a második viszont 266 darabra vonatkozik.²⁵ A kétségeket tovább növeli, hogy az ostrom során is felbukkan „etl. frisch ankommene Kartaune”.²⁶ Sajnos, a török tüzérségnél még nagyobb a szórás. A tételes felsorolásokban 187, 198, 213, illetve 215 darab löveg szerepel,²⁷ amit a magam részéről elfogadhatóbbnak tartok, mint az írott forrásokban olvasható négyszázas nagyságrendű adatot.²⁸

A végösszegek bizonytalanságánál sokkal nagyobb probléma, hogy nem lehet megállapítani, melyik típusból pontosan hány darab volt az ellenfelek birtokában. A keresztény lövegparkon belül nagyobb valószínűséggel jószerivel csak az ostromágyúk, mint alapvető fajta összetétele határozható meg: 12 (13?) egész, és 50 feles Karthaune. A többi ágyútípusra, valamint a mozsarakra és a Hautbitzokra vonatkozóan még csak kísérlet sem tehető a tényleges mennyiségek tisztázására. (A császári tüzérségről készült részletes kimutatást 1. a mellékletben.)

Ilyen körülmények között problémát jelent a kaliber szerinti összetétel értékelése is. A rendelkezésre álló adatokból csupán két határozott következtetést tudtam levonni a császári tüzérségre vonatkozóan:

1. Figyelemre méltónak tartom az ostromlövegek, s azon belül is a korszerű feles Karthaunék viszonylag magas arányát.²⁹ Hogy mennyire fontos szerepet töltek be a küzdelem során, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a források szinte kizárólag ezt az egy típust emelik ki név szerint.

2. Az előbbivel ellentétben feltűnő, hogy Lipót hadai eléggé kevés mozsárral rendelkeztek, főképp ha tekintetbe vesszük, hogy a századvég tendenciája a mozsarak mind nagyobb tömegű alkalmazása felé mutatott. A kisszámú keresztény vetágyú mégis fontos szerepet játszott az ostromban, mindenekelőtt az ellenfél folyamatos nyugtalanításában, tevékenységének zavarásában.

A kisebb kaliberű ágyúk esetében csak szórványos megjegyzésekre hagyatkozhattam, amelyekből az tűnik ki, hogy ezeket is főként zavarótűz lövésére használták. Így pl. az a 22 db Falkaun, amelyet a Retek utcai üteg baljára telepítettek, tüzes golyókat szórt a városra.³⁰ Emellett a kitérések elleni védekezésben és a contrevallation őrzésében jutottak főszerephez.³¹

24 Röder von Diersburg, Philipp: Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, ... I. k. Carlsruhe, 1839. (a továbbiakban: Röder) 180. o.; Zenarolla, 162—163. o.; az előbbire hivatkozik Károlyi, 123—124. o.; szerinte a császáriak 186 löveggel rendelkeztek, míg a bajorok 21, a brandenburgiak 16 ágyút hoztak magukkal (összesen 223). L. az előző jegyzetet.

25 Hadínapló, 102. o.; Deák, 131—133. o. az előbbivel azonos adatokat tartalmaz a Kriegsarchiv aktáira hivatkozva az MKA, 30. o. 1. sz. jegyzet.

26 „... néhány frissen érkezett Kartaune.” HL T. 12. 1686/46. „Diarium. Über den von Jhro Churfürstl. drit: in Bayern, nacher Ungarn vorgekommen vierten Feldzug wider den Erbfeind, vnd was auf solche Reise von Tag zu Tag vorbeigangen im Jahr 1686.” (a továbbiakban: Diarium) szept. 1. A tüzérség tagozódására nézve l.: Meynert, 1869, III. k. 139—140. o.; Feldzüge, 230—237. o.; Dolleczek, Anton: Geschichte des österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien, 1887. 152—157. o. A lövegtípusok ismertetését l. uo., illetve Domokos, 77—80. o.

27 Azon ágyúk, mozsarak és vetágyúk inventáriuma (leltára) melyek Buda bevétele után 1686-ik év szeptember 3-án az állásokon találtak. (Közl.: Römer Flóris Ferencz) Archeológiai Közlemények, XII. k. 1878. 50—55. o. (a továbbiakban: Römer); Zenarolla, 173—175. o.; MKA, 117—120. o.; Hadínapló, 222—224. o.

28 „A nagy raktárak tele voltak... s ezen felül közel 400, négyszáz ágyú és mozsárágyú, melyek közül 170 érintetlenül állott taligáján.” Deák, 100. o.: „Találtak benn hús mozsarat és vagy négyszáz nagy és kiskaliberű ágyút, ...”; Onkentes, 294. o.; „Budán 400-nál több kisebb és nagyobb ágyút számláltak, ...”; Bubics, 210. o. Gergely örmény vallomása.

29 Feldzüge, 232. o.

30 Deák, 40. o. júl. 11.; Károlyi, 253—254. o. Megtalálható itt a lövedékek pontos leírása is.

31 „Hat sima ágyút pedig a régi telepre helyeztek, ... a végett, hogy egyenesen a város kapuját lődözzék s meggátolják az ostromlottak kitéréseit.” Deák, 29. o.; Diarium, jún. 28. L. még Károlyi, 274. o., 282. o.

A török tüzérség összetételének két alapvető jellegzetessége figyelhető meg. Először is a lövegállomány tekintélyes részét a magyar végvárakban, illetve csatákban zsákmányolt példányok tették ki (mintegy 38⁰/₀-át).³² Másrészt ki kell emelni a török tüzérség kalibereinek rendkívül sokféleségét. Az értékelés során nem vettem figyelembe, hogy a források nagyszámú használhatatlan lövegről tesznek említést, minthogy az összeírások már az ostrom után készültek, s így a tönkrement példányok közé nyilvánvalóan a harc folyamán kilőtt, vagy megsérült darabok is bekerültek.

1.3.2 A technikai mutatók

Milyen következtetések vonhatók le a fenti megállapítások nyomán? A zsákmányolt császári (és kis részben magyar) lövegek mintegy felénél ismerjük az öntés időpontját, s ezek háromnegyede még a XVI. században készült. Feltételezem, ez az arány valamennyi császári ágyúra és mozsárra kiterjesztve sem változna lényegesen. Ha korukhoz hozzátesszük még, hogy a korábbi végvári harcok már mennyire igénybe vették e lövegeket, s hogy a török Buda a XVI—XVII. század folyamán nyolc ostromot állt ki, fogalmat alkothatunk a lövegpark e részének elhasználódottságáról.

Sajnos, a török tüzérségre vonatkozóan jóformán semmilyen más közelebbi, az értékelést elősegítő adat nem áll rendelkezésemre. Ettől függetlenül kevésbé tartom valószínűnek, hogy e török eredetű lövegek mind új öntésű, korszerű darabok lettek volna.³³

A török tüzérség kalibereinek változatossága mindenekelőtt utánpótlási problémaként jelentkezhett, mivel egyrészt a nagy űrméretű ágyúk rengeteg löport fogyasztottak, másrészt a sokféle ágyúhoz sokféle golyót kellett előállítani és a helyszínre szállítani. Más kérdés persze, hogy a közismerten kitudó török logisztikai rendszer képesnek bizonyult e feladat maradéktalan megoldására, minthogy a hosszú ostrom során sem tudunk fennakadásról a védők lőszerellátásában.³⁴ Kétségtelen azonban, hogy az egységesítésre törekvő Nyugattal szemben ez a sokféleség az elmaradottság egyik jele.

³² A 27. sz. jegyzetben hivatkozott négy forrás közül *Rómer*, 50–55. o., illetve *MKA*, 117–120. o. sokhelyütt megadja a löveg eredetét, a császári és magyar példányoknál néhől az öntés idejét is.

³³ Buda ostroma után egy évszázaddal egy porosz hadmérnök, bizonyos *Hayne*, J.C.G.: *Abhandlung ueber die Kriegskunst der Tuerken...* Berlin und Stettin, 1783. c. művében nagy alaposággal, mindenre kiterjedő részletességgel dolgozta fel három török háború (1683–99, 1716–17, 1737–39) történetét, s ezen belül természetesen kimerítően foglalkozott a török tüzérség akkori állapotával is. Az alábbiakban az ő szavait idézem a török ágyúk jellegzetességeiről:

„Ihre Kanonen sind von verschiedenem Caliber, sie haben weiche, die 80, 100, 120 und mehr Pfund schießen; die mehresten aber sind kleine Kanonen von 6, 8 bis 10 Pfund. Sie haben auch Haubitzen.

Ihre Kanone haben den Fehler, daß gemeinlich die Zapfen nicht an dem rechten Orte angebracht sind, wo sie eigentlich angebracht werden sollen. Sie ruecken selbige mehr an das Bodenfeld zurueck, und binden sich folglich weder an die Verhaeltnisse der laenge, noch an die Schwere, und daher koemmts, daß ihre Kanonen vorn bey der Muendung ein Uebergewicht bekommen, und zum Schaden der Lafette herunterschlagen, und deswegen der Schuß daraus gemeinlich ungewiß wird.

... Montecuculi berichtet, daß zu seiner Zeit die tuerkischen Kanonen gar keine Form gehabt haetten, sondern bey der Muendung so stark, als bey der Kammer, und also ganz cylindrisch geformt gewesen waeren.

... Ihre Moerser... sind viel kuerzer, als die unsrigen, und in Absicht des Feuers beym Abfeuern gefaerlicher.“

³⁴ Jellemző, hogy júl. 22-én a löportorony felrobbanása után Abdurrahman valamennyi ágyúját kisütette, jelezvén, hogy maradt még elég lőpora (*Károlyi*, 287. o., *Schmettau*ra hivatkozva). De még ha kétely merülne is fel ezen állítás valódiságát illetően, mindennél többet árulnak el az ostrom után készült feljegyzések, amelyek több ezer mázsza zsákmányolt löporról beszélnek. L. a 28. sz. jegyzetet.

Megfigyelhető, hogy a zsákmányolt ágyúk közül a legnagyobb kaliberű is csupán 45 (?) fontos, míg az inventáriumok szerint a törököknél egy ismeretlen eredetű, 200 (!) font követ lövő példánnyal is találkozunk. Ez a méretbeli különbség is egyfajta mutatója a török tűzéréség korszerűtlenségének, minthogy Európában a XVI. század vége óta fokozatosan felhagytak az ilyen hatalmas, nehezen kezelhető, és főként kőlövedékekkel működő ágyúk gyártásával és használatával. Épp ezért Vauguyonnak a török tűzérést dicsérő szavait is inkább annak hatásos alkalmazására, mint korszerűségére vonatkoztatnám.³⁵ Jellemző továbbá, hogy a nyugati besorolás szerinti kis (10 lattól 12 fontig) és a nagy (36 font feletti) kaliberű ágyúk aránya (59⁰/₀ és 22⁰/₀ [Rómer], illetve 57⁰/₀ és 26⁰/₀ [MKA]) messze felülmúlja a középkategóriájúak arányát, amelybe pedig a császáriak által előszeretettel alkalmazott 24 fontos feles Karthaunék is beletartoztak.

Említettem, hogy a keresztény mozsarak számát (33, vagy 44 db) a korszak tendenciájának tükrében csekélynek tartom, jóllehet a törököknek sem volt sok (17, 19, 23, illetve 23 db szerepel a jegyzékekben).³⁶ Emellett azok technikai jellegű értékelése is lehetetlen az egymásnak teljesen ellentmondó adatok miatt. Ugyanakkor a forrásokban állandóan visszatérő gondolat a mozsarak hatásának dicsérete, mint amelyek rendkívül nagy károkat okoztak a törököknek, emberben és anyagiakban egyaránt.³⁷ A török mozsárállománnyal kapcsolatban az ágyúknál már felsorolt problémákra utalnék vissza. Eredményességüket azonban, amelyet a keresztény ütegekben elért számos találat jelez, itt sem lehet kétségbe vonni.³⁸

Néhány szó erejéig érdemes kitérni a lövedékekre is. Bár a korabeli tűzéréség főként a tömör vasgolyót használta,³⁹ az ismertett leltárakban mégis szép számmal fordulnak elő más lövedéktípusok is. Az összeírások szerint a gyújtó hatásúak már csaknem egyharmadát tették ki az összes lövedéknek, ami figyelemre méltóan magas arány. Mindehhez természetesen hozzá kell tenni, hogy ilyen harceszközöket helyben is lehetett „barkácsolni”, miként ezt pl. Tüzes Gábor barát, vagy Gonzalez spanyol tűzmester is tette.⁴⁰ A gyújtó hatású lövedékeken nagy valószínűséggel nemcsak a kimutatásokban szereplő fajták érteendőek, mivel az említett nevek alatt — ismerve az elnevezések, típusok sokféleségét — bizonyos több hasonló jellegű eszközt is együtt említenek.

A török lövedékek esetében, ismét a források hiánya miatt, csak feltételezésekre szorítkozhattam. Elképzelhető, hogy a keresztényekhez hasonlóan sokféle típust használtak, bár közülük a forrásokban legtöbbször a kőlövedéket és a mozsárbombát nevezik meg.⁴¹

³⁵ Károlyi, 238. o. 2. sz. jegyzet, 272. o.

³⁶ L. a 27. sz. jegyzet.

³⁷ Pl.: *Diarium*, júl. 3.; *Bubics*, 189. o. *Grimani* júl. 16-i jelentése, uo. 214. o.: Gergely örmény vallomása.

³⁸ Pl.: *Deák*, 37. o. júl. 7.; *Richards*, 265. o. aug. 9.

³⁹ *Domokos*, 84–85. o.

⁴⁰ HL T. 11. 1686/11. „Berichte a. d. Feldlager vor Ofen vom 15ten Juli bis 12ten September. 1686.” (a továbbiakban: 1696/11) júl. 15.; *Zenarolla*, 145. o. aug. 17.

⁴¹ 1686/11. júl. 15. pl. megemlíti a kartácsot is.

1.4 A budai vár

1.4.1 Buda stratégiai helyzete

Buda vára stratégiaiilag rendkívül fontos helyen állt a törökök és a keresztények szempontjából egyaránt.⁴² Nem véletlen, hogy a középkorban a magyar királyok fővárosává vált, megelőzve Esztergomot, Fehérvárt, Visegrádot, s ugyanazok a megfontolások játszottak közre, amikor a törökök is a magyar hódoltság központjává tették. Centrális fekvése folytán, s mivel a török seregek Duna mellett vezető állandó felvonulási útjának végén helyezkedett el, gyakran vált a további terjeszkedések kiindulópontjává. Emellett védelmezte a szállítást biztosító vízi utat is.

Fontosságára való tekintettel az oszmánok többszörös védelmi gyűrűt vontak, helyesebben hódítottak köré. Sok kisebb vár mellett a belső vonalban Székesfehérvár, Esztergom, Hatvan, a külső gyűrűben Kanizsa, Érsekújvár és Eger voltak a kulcserőségek.⁴³ A Buda—Székesfehérvár—Esztergom vánháromszög pedig további jelentőséget kapott, mert ez „biztosította katonailag a török birodalom számára a magyarországi hódítások megtartását, illetve további növelését.”⁴⁴ Ennek tulajdonítható, hogy az utóbbi két erőd alig két évvel Buda eleste után már török kézre került.

Ezt a rendszert alapjaiban rázta meg Esztergom 1683. évi, majd Érsekújvár 1685. évi elfoglalása. Ezek kiesése megnyitotta a keresztény seregek számára a Budához vezető szárazföldi felvonulási, és az utánpótlást biztosító vízi utat.

A térképekre tekintve az is megfigyelhető, hogy Buda mögött a hódoltság belsejében Székesfehérvár és Szolnok között semmilyen komoly akadály nem állt a betörés útjában. Ezért érthető, hogy Mercy, Heißler és Petneházy már 1685 őszén sikeres hadműveleteket folytathatott e területen a török végvári vonal hátán, és Szolnok, Heves, (Török)Szentmiklós, Szarvas, Arad bevételeivel megkezdte Buda és Eger elszigetelését. Ugyancsak az említett okokkal magyarázható, hogy a Mercy által megkezdett támadássorozatot kihasználva és folytatva a keresztény sereg Buda eleste után azonnal és ellenállás nélkül tudott benyomulni a hódoltság szívébe. Onnan azután módja nyílt több fontos erődöt: Székesfehérvárt, Egert, Kanizsát megkerülni, elvágni a híroddal való összeköttetéstől és az utánpótlástól.⁴⁵ Mindezek tükrében úgy vélem, hogy Buda nem csak a felvonulási utat és a Dunát, hanem gyakorlatilag a hódoltság egész középső részét is védte.

1.4.2 A Vár fekvése⁴⁶

A Vár fekvése, közvetlen földrajzi környezete, részben magyarázatként szolgál az ostrom nehézségeire. A Várhegy, amelyen elterül, mintegy 45—55 m-rel magasabb a körülötte fekvő völgyeknél. A védelem szempontjából a meredek keleti, nyugati, és a valamivel kevésbé lejtős északi oldal is előnyösnek mond-

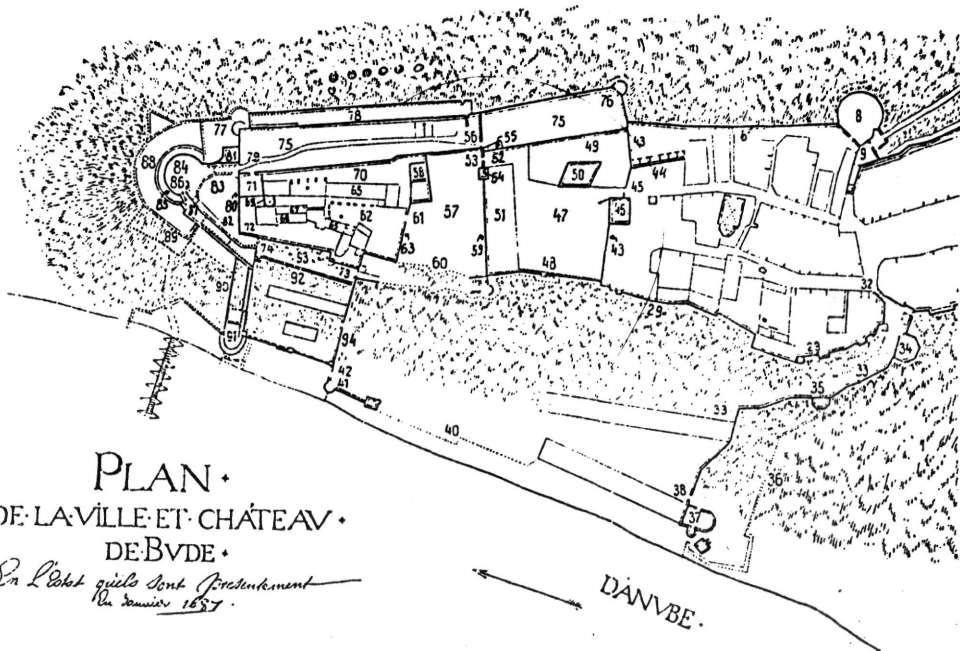
⁴² Az erre vonatkozó térképeket l.: *Sugár István*: A budai vár és ostromai. Budapest, 1979. 120. o., illetve R. *Várkonyi Agnes*: Buda visszavívása 1686. Budapest, 1984. 120—121. o.

⁴³ L. uo.

⁴⁴ *Rózsa Gyula*: Székesfehérvár hadászati jelentősége a török hódoltság korában. Az 1601. és az 1688. évi ostrom. In: Székesfehérvár évszázadai 3. Török kor. Székesfehérvár, 1977. 135. o.

⁴⁵ *Hadinapló*, 265—266. o., 1. még: *Liptai*, 599—600. o.

⁴⁶ *Károlyi*, 174—176. o. A Vár teljes (műemléki) leírását l.: Magyarország műemléki topográfiaja. (Szerk.: *Dercsényi Dezső*.) IV. k. Budapest műemlékel. I. k. (Szerk.: *Pogány Frigyes*) Budapest, 1955.

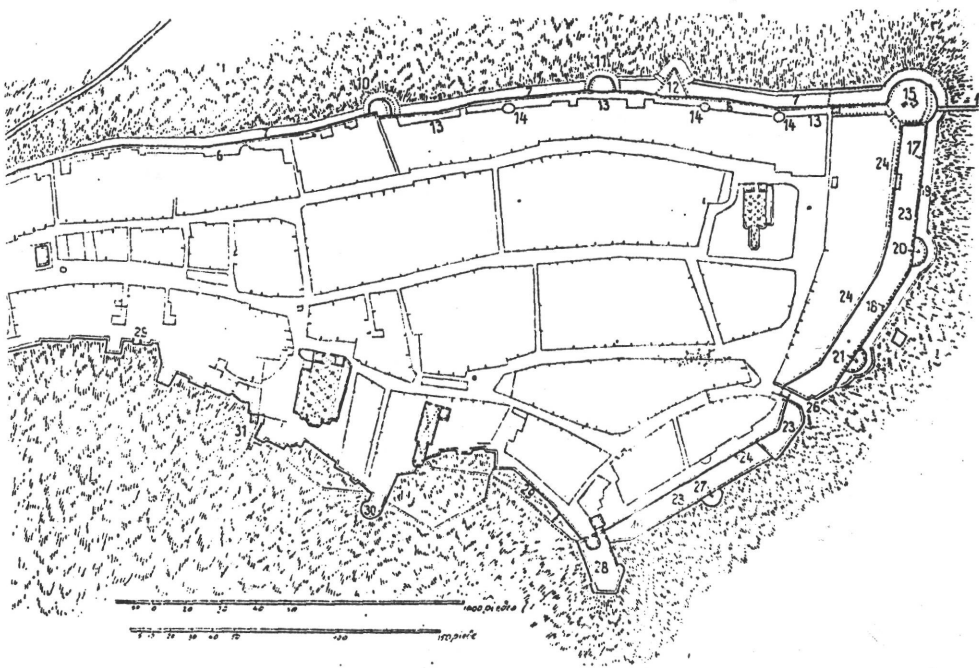


PLAN
DE LA VILLE ET CHATEAU
DE BUDA

En L'Etat qu'ils sont Presentement
Le 2 Janvier 1687.

1. sz. térkép (Károlyi térképmelléklete nyomán)

- | | |
|--------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------|
| 1. A Vízváros fala | 26. Bécsi kapu |
| 6. A Vár nyugati kurtinája | 27. Mahmud pasa rondella |
| 7. Fedett út a nyugati fal tövében | 28. Erdélyi bástya |
| 8. Fehérvári rondella | 29. A Vár keleti fala |
| 9. Fehérvári, vagy Síkság kapu | 30. Híradás bástya |
| 10. Savanyú leves rondella | 31. Kis kapu |
| 11. Veli bég rondella | 32. Vízi kapu |
| 12. Ravelin (?) a nyugati kurtina tövében | 33. A vízfordást fedező fal |
| 13. A középkori városfal maradványa | 34. Arany bástya |
| 14. A középkori városfal tornyai | 35. Ezüst bástya |
| 15. Esztergomi rondella | 36. Cölöpsor a vízfordást fedező fal előtt |
| 16. Az Erdélyi bástya és a Bécsi kapu közti kurtinaszakasz | 37. Istálló bástya |
| 17. Az Esztergomi és Sziavus pasa rondellák közötti kurtinaszakasz | 38. Istálló kapu |
| 18. A Sziavus pasa és Murád pasa rondellák közti kurtinaszakasz | 40. Cölöpsor a Dunaparton |
| 19. A visszafoglalás után készült árok | 41. Urudzs aga bástya |
| 20. Sziavus pasa rondella | 42. Rév kapu |
| 21. Murád pasa rondella | 43. A belső vár északi külső fala |
| 23. Árok az első és második fal között | 44. Reduit a nyugati kurtina mögött |
| 24. A második fal | 45. Koldus kapu |
| 25. A harmadik fal (1. a rohamok vázlatain | 46. Éléstár |
| | 47. Arzenál-tér |
| | 48. Kis kapu |



49. Sziavus aga téglabástya
 50. Cavalier az Arzenál-téren
 51. A belső vár árka
 52. Az árok betöltött része
 53. A belső vár kapuja
 54. Börtöntorony
 55. Órház
 56. Hiszárpecse kapu
 57. Báli pasa tere
 58. Csonkatorony
 59. A belső vár északi, a Csonkatoronyhoz csatlakozó fala
 60. A lőporraktár júl. 22-i robbanása által elpusztított épület és falszakasz
 61. A palota kapuja
 62. Palotaudvar
 63. A belső vár északi belső fala
 64. A Zsigmond-féle palotaszárnyak
 65. A legbelső palotaudvar
 66. Az Anjou-kori palota
 67. István-torony
 68. Nyugati külső palotaudvar
 69. Délnyugati külső palotaudvar
 70. Keleti külső palotaudvar
 71. A keleti kis zvinger északi kapuja
 72. A keleti kis zvinger déli kapuja
 73. Nyugati nagy zvinger
 74. Karakas pasa tornya
 75. Kis frengi torony
 76. Nyugati kis zvinger
 77. A nyugati nagy zvinger déli kapuja
 78. A palota déli magas fala
 79. Órház
 80. A Frengi kapuval párhuzamos fal
 81. Cavalier a déli nagy rondella mögött
 82. Déli nagy rondella
 83. A déli nagy rondella zwingere
 84. Frengi kapu
 85. A Frengi kapu zwingere
 86. A déli nagy rondella árka
 87. Az árok hídja
 88. A keleti nagy zvinger kettős déli fala
 89. Vízi rondella
 90. Keleti nagy zvinger
 91. Keleti kis zvinger
 92. A keleti nagy zvinger északi fala

ható, csupán a déli részen találkozunk enyhe emelkedővel. A hegy nyújtotta kedvező lehetőségeket azonban két hátrányos körülmény, legalábbis bizonyos mértékig, semlegesítette. Az egyik a Vár hatalmas kiterjedése, mert az falaival alkalmazkodni kényszerült az északról dél felé keskenyedő, hosszan elnyúló plató pereméhez, ami a védelmi vonalak tetemes növekedését vonta maga után. Tetézte ezt, hogy miután a Vár vizellátását csak a Dunáról lehetett megoldani, a vízfordás fedezésére is falakat (33, 90, 94)⁴⁷ kellett építeni a hegy keleti lejtőjén.⁴⁸ Következésképp a rendkívül hosszú várfalak védelme tekintélyes létszámú sereget igényelt. A nagy kiterjedés persze az ostromlók dolgát is megnehezítette, mivel a körülfalás részükről is az átlagosnál jóval több embert, és főleg munkát kívánt.

Ennél nem kevésbé hátrányos a védők számára, hogy a Várhegy körül négy, a korabeli tüzérségnek alkalmas támpontul szolgáló magaslatot találunk.⁴⁹ Közülük kettő, a délnyugaton fekvő Naphegy, és a délen magasodó Gellérthegy teljesen megfelelt a közvetlen ágyúzáshoz. A nyugaton levő Kis-Svábhegy (ma Martinovics-hegy), és az északra elterülő Rózsadomb azonban a hatásos romboláshoz kissé távol helyezkedett el. Így az itt felállított lövegekkel inkább csak zavarni igyekeztek a védőket tevékenységükben, illetve a kitörések ellen fedezték velük az árkok őrségét és a táborn.

Összességében megállapítható, hogy a keleti oldal megerősítésében a természet játszott közre, egyrészt a meredek lejtő, másrészt a Várhegy és a Duna közti szűk, könnyen belöhető terület folytán. Ezt csak tovább fokozta a zegzugos várfal (29). A nyugati kurtinák (6) esetében is a meredély és a magas falak jelentették az ellene indítandó támadás legfőbb nehézségét. Ezzel szemben a Vár északi, és még inkább a déli oldala erősen ki volt téve mind a tüzérségi, mind a gyalogsági akcióknak. Ennek megfelelően persze a védelem kiépítettsége is e két fronton a legjobb.

Buda, mint erődítmény, három részből állt.⁵⁰ Közülük legkevésbé védhető a Viziváros, amelyet az egész korszakon át mindössze egy vékony, egyszeres fal övezett.⁵¹ Ennek az alsó városrésznek az elfoglalása sosem járt különösebb nehézségekkel, birtoklása pusztán azért lényeges, mert az ostromló csak innen indíthatott közvetlen támadást az északi oldal ellen. A másik két védelmi egység a Várhegyen található, északi felén a várbeli város, a Felsőváros (középkori nevén a „középső vár”), a délin pedig a királyi palota, a „fellegvár”. Az elnevezés idézőjeles, hisz a paloták szintje jó tíz méterrel alacsonyabb a legkiemelkedőbb pont, az Esztergomi rondella (15) 167 m-es tengerszint feletti magasságánál. Ennek a védelem szempontjából mindaddig nincs jelentősége, amíg a Felsőváros az ostromlók kezébe nem került. Akkor azonban a palotákat a várbeli várostól elválasztó, egy-egy toronnyal (46, 54, 58) megerősített három középkori fal (43,

47 Károlyi példáját követve én is a Rabatta-féle (1. sz. térkép) budai térképet tekintem a Vár bemutatása alapjának, csak az eredeti számozást módosítottam a saját leírásom szükségleteinek megfelelően. A továbbiakban az 1. sz. térkép jelzőszámait önmagukban, () között adom meg, a másik két térkép esetében a (2/...), (3/...)formulát használtam.

48 Uo. 169–170. o., 192. o.

49 Uo. 174. o.; Domokos, 79. o. táblázat.

50 Szentneményi Béla: Budavár hadiépítészete. Budapest, 1950. 121. o. (a továbbiakban: Szentneményi).

51 Károlyi, 171–173. o.; Banfi, Florio: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. Tanulmányok Budapest Múltjából. V. Különlenyomat. Budapest, 1937. 19–20. o. a továbbiakban: Banfi); Szentneményi, 119–120. o.

59, 63) és az árok (51) már korántsem elegendő a támadók hosszabb időn át való feltartóztatásához, bár a paloták elfoglalása még így is nagy véráldozatba kerülne.⁵² Ezen a ponton rátérek a védművek ellenállóképességének vizsgálatára.

1.4.3 A várfalak és az erődítmények (1. térkép, 14—15. o.)

1.4.3.1 A paloták

Véleményem szerint a Várhegy két védelmi egysége közül az imént említett magassági hátrány ellenére is a paloták rendelkeztek az ellenállás előnyösebb feltételeivel. Jóllehet, velük szemben a Gellérthegy és a Naphegy kitűnő ágyúállást biztosított, a gyalogsági támadásnak azonban komoly nehézségekkel kellett megküzdenie, ha nem is az előterepen, de a falaknál annál inkább. Ennek oka a védművek tagoltsága, bár a déli rész keleti és nyugati oldalának meredeksége sem lebecsülendő akadály.⁵³

Károlyi a paloták körül három védelmi övezetről beszél, úgy tűnik, a falközök száma alapján. A magam részéről inkább Szentneményi Bélával értek egyet annyiban, hogy talán célszerűbb a három oldalt külön értékelni, illetve a falak egymásutánisága alapján meghatározni az egyes védelmi vonalakat.⁵⁴

Nézetem szerint a védelem centrumát minden irányban a paloták képezték, labirintusként összekapcsolódó termeikkel, folyosóikkal és udvaraikkal, zegzugos elrendezésükkel.⁵⁵ A legerősebb a keleti oldal, egyrészt mondott természetes adottságai folytán, másrészt mivel mind a délről, mind az északról jövő támadást el tudta hárítani a keleti nagy zvingernek⁵⁶ (92) a Dunáig lenyúló, déli felén kettős fala (90), az azt lezáró hatalmas Vizi rondella (91.), valamint a vízfordást fedező fal (33). E védművek a meglehetősen magas várfal (29) ágyúival együtt oly erős kereszttüzet tudtak adni, hogy az kizárta a folyó felől partraszállással indított akciókat is. (A dunaparti védművek természetszerűleg a vízi utat is ellenőrizték.)⁵⁷

Hasonlóan jó kiépítettségű a nyugati front is. Ennek déli szakasza lényegében két zvingerből (75, 78) és a nyugati külső udvarból (70) állt. Végeredményben azonban ez utóbbi is zvingernek tekinthető, hisz szerkezetében megfelel annak, és a nyugati nagy zvingernél (75) magasabban helyezkedik el. E védművek a falak alatt húzódó árkokkal és a paloták szárnyával ötlépcsős, négy fallal megszakított rendszert alkottak. A paloták nyugati oldalának északi szakasza már csak háromlépcsős, illetve ha a török által az Arzenál téren (47) épített cavalier⁵⁸ (50) is hozzáveszem, akkor négy. A nyugati nagy zvinger (75) két sarkát a Karakas pasa tornya (76) és a Kis Frenyi torony (77) biztosította.⁵⁹

⁵² Károlyi, 176. o., 188. o.; Szentneményi, 71—73. o. arra is megkísérelt magyarázatot adni, hogy mindez miért épp így alakult. L. még Banfi véleményét: Banfi, 4. o.

⁵³ Károlyi, 194—195. o.

⁵⁴ Uo. 189—194. o.; Szentneményi, 104—105. o.

⁵⁵ Károlyi, 189. o.

⁵⁶ A zvinger a várfal előtt emelt alacsonyabb kőfalat, és a közte és a várfal közti területet jelentette. Feladata az árok védelme volt. Meghatározását l.: Faeschen, Johann Rudolph: Kriegs-Ingenieur- und Artillerie-Lexicon. Nuernberg, 1726. 275. o. (a továbbiakban: Faeschen 1726); Faesch, Johann Fudolph: Kriegs-Ingenieur-Artillerie- und See-Lexicon. Dresden und Leipzig, 1735, 1039—1040. o. (a továbbiakban: Faesch 1735); Hoyer, J. G. von: Allgemeines Woerterbuch der Kriegsbaukunst, . . . I—III. k. Berlin, 1815. (a továbbiakban: Hoyer 1815) III. k. 266. o.; Rumpf, H. F.: Allgemeine Real-Encyclopaedie der gesammten Kriegs-kunst. I—II. k. Berlin, 1827. (a továbbiakban: Rumpf) II. k. 581. o.

⁵⁷ Károlyi, 173—174. o., 188—194. o.

⁵⁸ A cavalier a védművek eredeti szintje fölé emelt löállás. Meghatározását l.: Faesch, 1735, 164. o.; Sturm, Leonhard Christoph: Der Wahre Vauban, oder der von den Deutschen und Hollaender verbesserte franzoezische Ingenieur. . . Nuernberg, 1761. 85. o. (a továbbiakban: Sturm); Hoyer, 1815. II. k. 133—134. o.; Rumpf, I. k. 452. o.; Glossarium Artis. Wörterbuch zur Kunst. VII. k. Der Werhrbau nach einfühung der Feuerwaffen. Tübingen, 1979. 134. o. (a továbbiakban: Glossarium).

⁵⁹ Károlyi, 188—194. o.; Banfi, 10—11. o.

A három oldal közül egyértelműen a déli a leggyengébb. Itt található a Nagy Frengi torony (84), vagyis a déli Nagyrondelta. E védmű az egész korszakon át a belső vár neuralgikus pontja maradt, mivel oldalról nem lehetett kellően fedezni. Inkább csak felülről, a magas déli falról (80) oltalmazhatták. Ráadásul az esetleges, oldalról jövő fedező tűznek holtteret teremtett. Ez persze nem azt jelenti, hogy bevétele egyszerű lett volna. E front tagoltsága függőleges irányban nagyon erős: a várárok (88), a rondella zwingere (85),⁶⁰ a rondella fala, a cavalier a déli fal előtt (83), a magas déli fal (80), s végül itt is a palota következett. Összességében a rondella elhelyezkedéséből fakadó gyengeségét kissé ellensúlyozták a beljebb levő akadályok.⁶¹

Az elmondottak természetesen nem zárják ki, hogy Károlyi elgondolása szerint csoportosítsuk a védelmi övezeteket, de a paloták épülettömbjét, véleményem szerint, harcászatiilag önálló egységek, a védelem központjának kell tekinteni.

1.4.3.2 A Felsőváros

A Felsőváros jóval nagyobb területű, mint a belső vár, védművei azonban többségükben kevésbé bonyolultak, minthogy vele szemben az ostromló tűzérőségnek sem állt rendelkezésére az akkori ágyúk hatásos lőtávolságán belüli magaslat. Három oldala közül a keletit és a nyugatit is a természet, míg az északit főleg az ember erősítette meg. A keleti várfalszakasz (29) a már említett erős lejtőjével, a plató pereméhez igazodó sok kiszögellésével, jó oldalazást biztosító zezugos vonalával ostromlásra alkalmatlannak bizonyult. Hatásfokát növelte két kiugró védművének, a Híradás toronynak (30) és az Erdélyi bástyának (28) oldalazó tüze. Sőt, ez utóbbi még a tőle a Bécsi kapuig (26) terjedő kettős falat (16, 24) is oltalmazta.⁶² Ezen a szakaszon a hegyoldal még igen meredek, majd a Bécsi kapu (26) környékén ez valamelyest enyhül, hogy azután az Esztogomi rondella (15) felé ismét lejtősebbé váljon.

A felsőváros északi, a Bécsi kapu által kettéosztott frontját két, egyes források szerint három fal határolta.⁶³ A külső kurtinát (18) az Erdélyi bástya (28) és a Bécsi kapu (26) közt Mahmud pasa félrondellája (27), a Bécsi kapu és az Esztogomi rondella (15) közt pedig Murád pasa (21) és Sziauvus pasa félrondellája (20) szakítja meg. Az utóbbi három védmű érdekessége, hogy üreges belső szerkezetükkel elütöttek a korban megszokottól.⁶⁴ Ez megnehezítette az aknázást, mert az akna könnyen „lyukat kaphatott”, és az ilyen típusú rondellában a befészkelés is sokszorta körülményesebb. Igen erős akadálnak mutatkozott még ezen a részen az első két fal közötti mély és széles árok is (23).⁶⁵

A nyugati oldal rendkívül hosszú egyenes felszakaszokból (6) állt. Bár az ilyen típusú védőműszakaszok jól flankírozhatók,⁶⁶ ez esetben a kurtina részeinek hosszúsága folytán hatásos fedezése gondot jelentett a várórségnek. A nyugati oldal lejtője is elég meredek, s bizonytalannal ez a magyarázata annak, hogy itt csak egyetlen falból állt a védőöv, három rondellával (8, 10, 11) megerősítve.⁶⁷

⁶⁰ Illetve a Frengi kapu zwingere (87) a keleti, és az őrház (81) a nyugati oldalon.

⁶¹ Károlyi, 189—195. o.; Banfi, 12. o.

⁶² Károlyi, 187—188. o.

⁶³ Károlyi, 183—184. o.; Banfi 1937, 15—17. o.; Szentneményi, 106—109. o.

⁶⁴ Domokos, 49. o.

⁶⁵ Károlyi, 183—188. o.; Banfi, 15—18. o.

⁶⁶ Domokos, 107. o.

⁶⁷ Károlyi, 176—183. o.

1.4.4 Török építkezések Budán

A nyugati oldal esetében ki kell emelni két fontos védművet, amelyek feltehetően a török időkben keletkeztek. Az egyik a nyugati fal tövében húzódó fedett út (7), amely lényeges szerepet játszott az 1686-os ostromban is.

Károlyi nagy figyelmet szentelt a fedett útnak, hadtörténetileg pontosan meghatározta eredetét, szerkezetét, megállapította helyét a Vár alatt. Leglényegesebb észrevétele az, hogy bár a források csaknem mindenütt *fausse braie*-ről⁶⁸ beszélnek, az semmiképp sem lehetett.⁶⁹ A *fausse braie* ugyanis a várárkon belül helyezkedett el, így abból meglepetésszerű kitoréseket végrehajtani nem lehetett. Márpedig a fedett út harcászati jelentősége épp ebben rejlett.

Egy ponton szeretnék hozzászólni Károlyi rendkívül alapos leírásához. Úgy vélem, hogy a budai fedett út csak formai szempontból tekinthető fejletlennek, és ezt a terepviszonyokhoz való kényszerű alkalmazkodással indokolnám. Egyrészt a Vár nyugati oldalán, a kurtina alatt, a hely szűkössége és a lejtő meredeksége miatt nem nyílt lehetőség terjedelmesebb létesítmény kialakítására. Ezért hiányoznak pl. a korszerű fedett utat jellemző nagy méretű fegyverterek. Ezek szerepét viszont, az ostrom tanúsága szerint, a budai fedett út szárazárka kiválóan ellátta. Másrészt természetes, hogy ezen a meredek lejtőn a modern elveknek megfelelő *glacis*-t sem lehetett kialakítani. (Kérdés, hogy ez szándékában állt-e valaha is a törököknek?) Összességében azonban a budai fedett út, minden helyi konklávoztottsága ellenére, teljes mértékben megfelelt a törökök aktív védelmi taktikájának.

A fedett úthoz kapcsolódott a másik, viszonylag korszerű védmű, az Esztergomi (15) és a Veli bég rondella (11) közé épített, 30 m oldalhosszú, ravelin-szerű földsánc (12.). Ennek szerkezetét feltehetően szintén a helyszűke szabta meg. Károlyi azzal indokolta létrejöttét, hogy a két említett rondella közti hosszabb falszakasz fedezését kellett ellátnia, megvédenie a Kis-Svábhegy útegeitől, végül tűzével a kitoréseket is támogatni tudta.⁷⁰

Az elmondottakhoz két gondolatot szeretnék hozzáfűzni. Egyfelől a Kis Svábhegyen, a faltól kb. 1 km-re felállított üteg (2/8) valószínűleg már kívül volt a falrombolás hatásos lőtávolságán, hisz nem véletlenül hozták létre szinte ugyanazon tűzvezetési vonalon a Városmajor utcai üteget (2/6).⁷¹ Másfelől véleményem szerint e ravelin az említett feladatokon túlmenően legfőképpen az északi hármasmás védelmi vonalat oltalmazta a hátbatámadás ellen. Ezt az ostrom eseményei mellett a *Journaux* és a *Hadinapló* bejegyzései is igazolják. Eszerint Lotharingiai Károlynak először szét kellett lövetnie e védművet, nehogy a majdani rohamozókat oldalba foghassa. Ezután bontathatta csak el a fedett út (7) *glacis*-jának

⁶⁸ A *fausse braie* a *zwinger* továbbfejlesztése. Ennél a korábbi kőfal helyett földsáncot alkalmaztak, amely nemcsak az árok védelmét látta el, hanem a fal lábát is fedezte az ágyútűztől. Meghatározását l.: *Foeschen*, 1726, 95. o.; *Foesch*, 1735, 716. o.; *Sturm*, 89. o.; *Hoyer*, 1815, II. k. 4-6. o.; *Rumpf*, I. k. 270-271. o.; *Glossarium*, 166. o.

⁶⁹ Károlyi, 178-182. o.

⁷⁰ Uo. 178. o.

⁷¹ Károlyi, 365. o. is azt írja, hogy a Kis-Svábhegyen levő ütegben Gonzales spanyol tüzemester láncosgolyókat lövő ágyú sorakoztak, márpedig azok faltörésre elege alkalmatlanok. L. még: *Journaux*, júl. 3. „...l'on travailla a une batterie sur la montagne, on campent les Suabes pour battre en flanc tout ce qui peut defendre le trois tuors que l'on attaque...”.

a ravelin és az Esztergomi rondella (15) közé eső szakaszát, hogy a nyugati kurtina (6) e részéhez hozzáférhessen.⁷²

Az itt leírt két védművön a török, másfélszáz évig tartó uralmának hosszúságához képest, vajmi keveset tett a Vár korszerűsítésére. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a franciákkal való jó kapcsolat nemcsak a politika, hanem a haditechnika terén is gyümölcsözött. Mindazonáltal inkább csak kiegészítették a már meglévőt, illetve befejezték a folyamatban volt átalakításokat, nevezetesen pl. a középkori tornyok helyére többhelyütt rondellákat építettek. Károlyi szerint ilyen az északi oldal három üres rondellája (15, 20, 21), valamint Karakas pasa tornya (76), a Kászim pasa tornya (8), a Víziváros falát a Dunánál lezáró Kakas rondella. Az 1684-es ostrom tapasztalatai alapján épült meg a vízhordást fedező fal (33), a nyugati kurtina megerősítésére a Karakas pasa tornya mögötti reduit (44), valamint az Arzenál terén (47) Sziavus aga téglabástyája (49) és egy cavalier (50).

A felsoroltak mellett a bajor Diarium szól még egy, mások által nem említett védműről, egy szarvműről⁷³: "... zwischen den zwei Rundellen zu Pest, welche gegen dem Wasser herauf stehen, mittelst einer starken Brustwehr die Communication gemacht und diesser Ort gegen dem Land hinauf mit einem Hornwerk, worauf bis in 700 Personen halten können, befestigt worden, ...".⁷⁴ A formai hasonlóság okán megfontolandó, hogy a Rabatta térképén (1. sz. térkép) a Vizi rondella (91) mellett jelzett, a hidat is fedező védmű azonos-e a szarvművel.

Ezeken túlmenően a török már csak javítgatta a falakat és földtöltésekkel erősítette meg.⁷⁵

1.5 1684 tapasztalatai

Az 1686-os ostrom közvetlen és legfontosabb előzményének az 1684-es ostrom tekinthető. Ennek negatív tapasztalatai a várívás minél korszerűbb elveinek és eszközeinek alkalmazására serkentették a vezéreket, minthogy a kudarcban nagy szerepet játszottak az elavult harcászati megoldások, valamint az előkészítetlenség. A felmerült problémákat a következő pontokban lehet összefoglalni:

1. a felvonulás a Vár alá elég késői (júl. 12.);
2. az amúgy is elégtelen létszámú erőt négy különböző támadási irányban forgácsolták szét;
3. az ostromárkok sem méreteikben, sem kialakításukban nem feleltek meg a követelményeknek, s contrevallation sem készült;

⁷² „Az elmúlt éjjel az új úteg mellett még egy 4 ágyúból álló másikat kezdtünk el, amelynek az lesz a feladata, hogy a nagy sarokrondellától jobb kéz felől rést nyisson és az ellenséget a résnél oldalba kapja. Az öreg nagy úteggel pedig megkíséreltük, hogy az ellenséges résnél még megmaradt falszakaszt, amely megakadályozza, hogy az ellenséget jobb oldalról pásztázzuk, szétlőjük.” *Hadinapló*, 188. o. aug. 24., ... on travailla fort á l'attaque der Lorraine a combler le fossé ou on fil un nouveau logement assez grand et hors de la ville, ou ouvris la fausse braye a l'endroit du retranchement des ennemis pour battre au pied la muraille qui les couvre de ce corté lá.” *Journaux*, aug. 22.; *Károlyi*, 350. o.

⁷³ Az elővédművek egy viszonylag gyakori fajtája, amely két félbástyából és igen hosszú szárnyakból áll. Meghatározását l.: *Faeschen*, 1726, 201. o.; *Faesch*, 1735, 715. o.; *Hoyer* 1815. II. k. 103–106. o.; *Rumpf*, I. k. 510. o.; *Glossarium*, 82. o.

⁷⁴ ... a Pest felé levő két rondella között, amelyek a vízre néznek erős mellvéddel összeköttetést létesítettek, és ezt a helyet a part felől egy 700 főt befogadni képes szarvművel erősítették meg, ...”. *Diarium*, jún. 22.

⁷⁵ *Szentneményi*, 116–120. o.

4. az aknaharc teljes mértékben hatástalan maradt;
5. a felvonultatott lövegek száma kevésnek, minőségük, illetve elhelyezésük felettlébb gyengének bizonyult;
6. az egész sereg abba a pszichológiai hibába esett, hogy a kezdeti gyors sikerek hatására alábecsülte a törököket.⁷⁶

A felsorolt hiányosságokból fakadó nehézségeket tovább súlyosbította a kitűnően felszerelt és keményen védekező török őrség, illetve a jól vezetett felmentő sereg aktivitása, amelyek együttesen mihamarabb magukhoz ragadták a kezdeményezést, teljesen megbénítva az ostromlók tevékenységét.⁷⁷ Véleményem szerint a keresztény sereg harcászata az 1684-es hadjárat idején még sokkal inkább a korábbi németalföldi mintát követte, amelyet a védelem a legtöbb esetben fölülmúlt.⁷⁸

Végül 1684 kapcsán nem hagyható figyelmen kívül, hogy az utánpótlási vonal hátában még ott állt a török kézen levő Érsekújvár, melynek őrsége bármikor elvághatta a dunai vízi-, és a mellette vezető szárazföldi felvonulási utat, de legalábbis veszélyeztetni tudta a császár hadainak összeköttetését hazai bázisai-
val. Így, ha a siker reményében akarták Buda visszavételét megkísérelni, elsőnek ezt az akadályt kellett fől számolni. Ez 1685-ben meg is történt. Hogy az egyéb tapasztalatokat miként tudják majd hasznosítani, az már csak 1686-ban, a gyakorlatban dölhetett el.

II. A VÁR KÖRÜLZÁRÁSA

2.1 A körülzárás kezdete

1686 stratégiai jellegű újítása, hogy már csak két ponton kezdték vívni a várat, megszüntetve ezáltal az erők fölösleges elaprózását. A terep ismeretében az előzetes tanácskozásokon eldöntötték, hogy az északi oldal, illetve a paloták déli homlokzata ellen fognak támadni.⁷⁹ E fontos döntés, azzal a körülménnyel párosulva, hogy a Buda alatt felsorakozott sereg létszáma a két évvel korábbinak mintegy kétszeresét tette ki,⁸⁰ jelentősen megnövelte a keresztény had potenciális erejét.

Mint minden ostromban, így Buda esetében is nagyon lényeges volt, hogy a csapatok a gyülekezést és a felvonulást lehetőleg gyorsan végrehajtsák, s így a Várat minél előbb és hermetikusan elzárják a külső segítségtől. Ennek érdekében Lotharingiai Károly előreküldött lovasságával és szekerekre ültetett gyalogságával már június 18-án elvágta a Várba vezető utakat.⁸¹ Így már a harcok kezdete előtt jelentős eredményt értek el azzal, hogy a Vár körülzárása minden addigi ostromkísérletnél korábban, június 21-én megtörtént.⁸²

⁷⁶ *Károlyi*, 224—226. o.; *Fekete*, 42—48. o.; *Angeli*: *Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1684*. MKA 1884. 377—428. o. Az utóbbi kettő tartalmazza az ostrom leírását is.

⁷⁷ *Fekete*, 46. o.

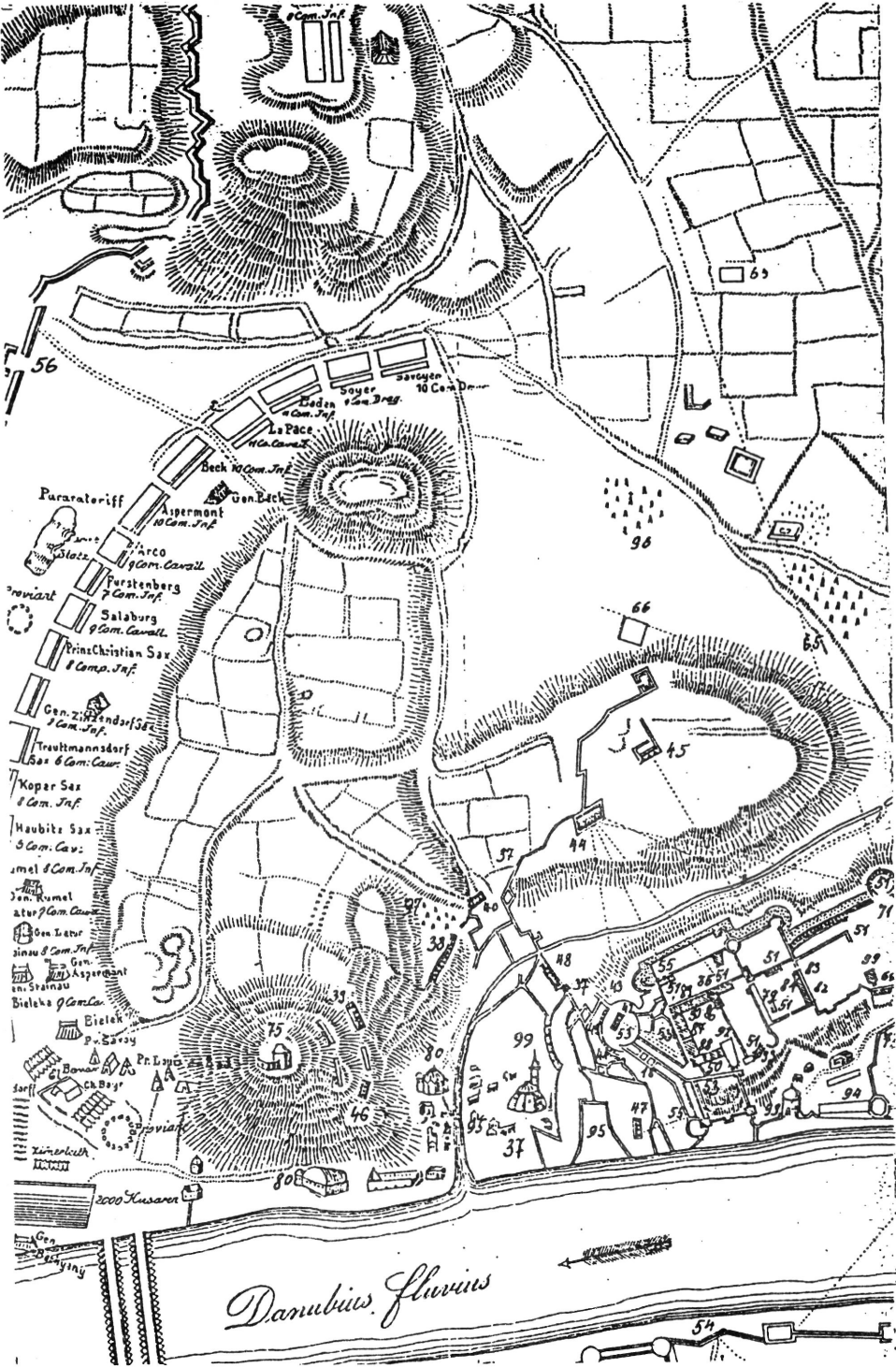
⁷⁸ L. erre nézve: *Mallet, Alain Manesson*: *Der Kriegs-Arbeit, oder der Kriegs-Kunst* . . . I—III. k. Amsterdam, 1687.

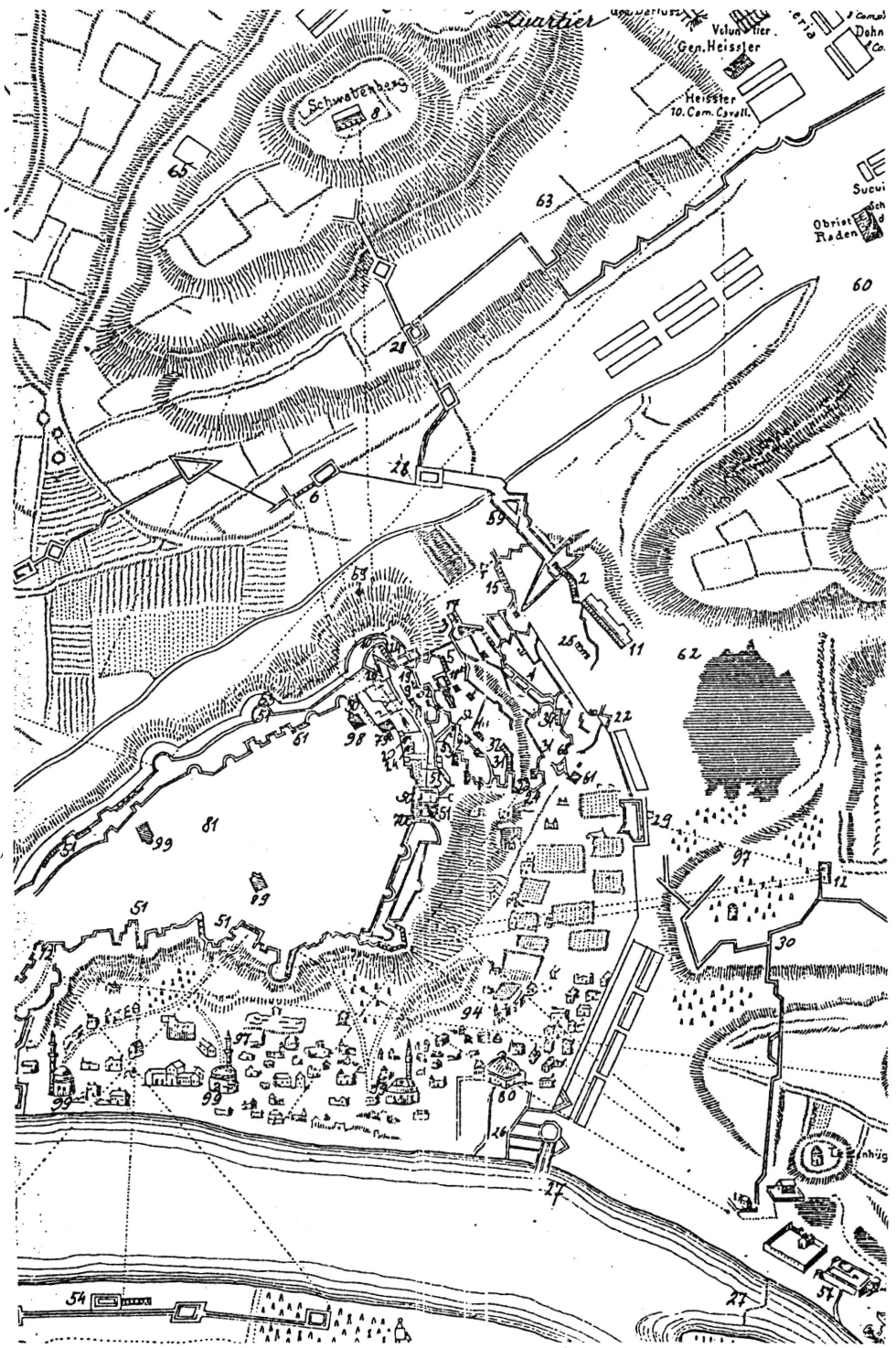
⁷⁹ *Zenarolla*, 103—104. o. jún. 17.; *Károlyi*, 226. o.

⁸⁰ *Röder*, 171—172. o.; *Hadinapló*, 108—112. o.; *Károlyi*, 105—120. o.; l. még: MKA, 26—30. o.

⁸¹ 1686/12. jún. 18.; *Deák*, 20. o. jún. 20.; *Hadinapló*, 124. o. jún. 18.; *Zenarolla*, 104—105. o. jún. 18.

⁸² Bár az északi hadkerületben már jún. 20-án hozzáfogtak a Víziváros elleni üteg építéséhez, a bajor hadtest csak 21-én szállt táborba a déli oldalon, így e dátumot kell a körülzárás befejezésének időpontjaként figyelembe venni. *Diarium*, jún. 21.; *Károlyi*, 229—230. o.





A táborbaszállás és az árkolás megkezdése azonban két okból is késedelmet szenvedett. Miksa bajor fejedelem ugyanis, miután az 1686-os hadjáratban való részvételre csak úgy mutatott hajlandóságot, ha önálló parancsnoki hatáskört kap,⁸³ Buda alatt választhatott a két kijelölt irány között.⁸⁴ Ezek után Zenarolla június 20-án megjegyzi, hogy „a választó öfelsége még nem döntötte el, melyik harcvonalat válassza.”⁸⁵ Miksa Emánuel tétovázása tehát három értékes napba került, holott a már június 17-én megegyeztek a kétirányú támadásban. A bajor fejedelem csak aznap este, a tábornokaival folytatott tanácskozás után határozta el, hogy a déli oldal ellen foglalnak állást, mondván, hogy az északi front ellen „wohl ein mehrere Anzahl Fußvolk, als sie bei sich haben von Nöthen sein würde.”⁸⁶ A bajorok tábora szállását az is hátráltatta, hogy új hajóhidat kellett építeniök a pesti oldalról a budaira történő átkeléshez. A késedelem másik oka „technikai” jellegű, mivel a biztonságos körülzáráshoz a császáriaknak be kellett venni a Vizivárost. E feladatot akkurátus előkészítést követően, négy nap után végezték el.

2.2 A contrevallation (2. térkép, 22—23. o.)

Már a XVII. század elején fontos, Vaubannál pedig döntő szerepet kapott a contrevallation, amelyet, hogy fedező-záró funkcióját elláthassa, gyorsan, 1—2 nap alatt kellett megépíteni. Buda esetében ez korántsem jelentett egyszerű feladatot. Egyfelől a rendkívül egyenletlen, mesterséges akadályoktól is szabdalta terep miatt az első parallel, amely rendszerint a contrevallationnal azonos, többhelyütt, főként az északi oldalon, nem esett egybe az utóbbival. Az északi oldalon ugyanis a Retek utcai üteghez (2/2) kapcsolódó fedező- és összekötő árkok, illetve meghosszabbításuk a Vérmező és a Kis-Svábhegy felé képezték a védvonalat. Felhasználták erre a célra a városfalat (1) is (a tulajdonképpeni első parallel azon belül húzódott).⁸⁷ A contrevallationhoz sorolható még a korábban a városfal elleni támadáshoz a Rózsadombon létesített árokrendszer (2/30) is. E háromrészes sáncot a déli fronton egy többé-kevésbé szabályos, a Dunától a Naphegy északi lejtőjéig érő szakasz egészítette ki.⁸⁸

Ami az elkészítéshez szükséges időt illeti, az északi oldalon — a rózsadombi árkokról az imént mondtak ellenére — a kezdet napjának a Viziváros bevételenek dátumát, június 24-ét tekintem, mivel a Vár elleni tényleges támadás csak ekkor indult meg.⁸⁹ Az építés meglehetősen elhúzódott, mivel a Retek utcai üteg (2/2) befejezéséig, július 1-ig⁹⁰ csak az azt biztosító árkokat, valamint az első parallelból kivezető összekötő árkokat ásták meg.⁹¹ A Dél felé vezető szakasz munkálatait csak július 1. után folytatták a svábok.⁹² A bajor hadtest, miután július 2-ra első paralleljével a naphegyi redoute-ot (2/44) a Dunával össze-

⁸³ Károlyi, 51—52. o.; 125—132. o.; Glassl, 118. o.

⁸⁴ Diarium, jún. 20.

⁸⁵ Zenarolla, 105. o. jún. 20.; még: Glassl, 122. o.

⁸⁶ ... nagyobb létszámú gyalogságra lenne szükség. mint amennyivel rendelkeznek.” Uo. és Diarium, jún. 20.

⁸⁷ Állításonként főként Juvigny, De la Vigne, illetve Marsigli térképeire alapozom. L. a 6. sz. jegyzetet.

⁸⁸ Diarium, jún. 24. Érdekes, hogy a Diarium írója e vonalat a jún. 26-i bejegyzésénél „Circumvallationslinie”-nek nevezi.

⁸⁹ Deák, 24. o.

⁹⁰ Richárd, 253. o.; Deák, 31. o.; Károlyi, 241. o.

⁹¹ Richárd, 251. o. jún. 26., 252. o. jún. 28.; Deák, 28. o. jún. 28.

⁹² Zenarolla, 119. o. júl. 10.; Károlyi, 243. o.

kötötte.⁹³ „auch schon über 600 Schritt weit mit derjenige Linie avancirt, welche von der linken Seiten der großen Redouten nach längst der Stadt hinab gezogen worden, damit man vor den Ausfallen desto sicherer sein möge”,⁹⁴ ám a térképek tanúsága szerint a Naphegy északi lejtőjén tovább nem jutottak vele.⁹⁵ Ennek ellentmondani látszik, hogy a bajor Diarium szerint parancsot adtak: „Contrevallations-Linie gegen den vordern Theil der Stadt noch länger zu machen, so das selbige nunmehr bis an diejenige Linie gehen solien, mit welchen man uns von der andern Attaque entgegen kom[m]t”.⁹⁶ Ugyancsak a Diarium július 15-i bejegyzése határozottan jelzi a munkák folytatását,⁹⁷ ám hogy meddig jutottak vele, arra nézve nem találtam további adatokat. A svábok is csak a mai Déli pályaudvar helyéig értek el, így a hiányzó részt lovas őrsők felállításával pótolták.⁹⁸

Egészébe véve ez a kissé szabálytalan contrevallation mindvégig betöltötte szerepét, mert a törökök belülről egyszer sem tudták áttörni. Bár nem zárt hermetikusan, és építése is elhúzódott, a jól szervezett biztosító rendszer mindig képes volt a kitörésekkel szemben előfőlényt létrehozni.

III. A FALAK MEGKÖZELÍTÉSE

3.1 Az ostromárok kiépítése

Buda ostromának kezdeti szakaszában a tüzérség felállítása mellett a legfontosabb feladatot a vívóárkok jól működő rendszerének kiépítése jelentette. Elhelyezkedésüket, mint mindenütt, itt is főként a terepadottságok határozták meg. Így külön kell vizsgálni a két seregtest ebbeli tevékenységét.

3.1.1 A paralelek

Az 1684. évi ostromkísérlet kudarcában, miként ezt fentebb már említettem, komoly szerepet játszottak az árokrendszer gyengeségei. Az itt szerzett rossz tapasztalatok már a következő évben alapvető változásokat kényszerítettek ki ezen a téren. Érsekújvár visszavételekor már szabályos parallel-rendszert alkalmaztak. Ezt azonban nagymértékben megkönnyítette az a körülmény, hogy maga Érsekújvár is szabályos hatszögű erőd volt. Természetesen az ostromlók Buda alatt is a bevált módszert követték. Ennek bizonyítékait az alábbiakban ismertetem.

A különböző térképekre tekintve, a korábban bemutatott sémákhoz viszonyítva csak kusza vonalak láthatók.⁹⁹ Ennek ellenére nézetem szerint az új-típusú ostromárokrendszer sajátosságai pontosan megfigyelhetők.¹⁰⁰ Az árkok

⁹³ *Diarium*, júl. 2.

⁹⁴ „... már 600 lépésnél is messzebbre jutottak azzal az árokkal, amelyet a nagy redoute jobb oldalától a várossal párhuzamosan húztak, hogy a kitörésektől inkább biztonságban legyenek.” *Uo.*, júl. 3.

⁹⁵ L. Juvigny és De la Vigne térképeit (1.: a 6. sz. jegyzetet).

⁹⁶ „... a contrevallationt a város innenső része felé kell hosszabbítani, úgy, hogy ennek addig az árokig kell érnie, amellyel a másik frontszakasz felől közelednek felénk.” *Diarium*, júl. 13.

⁹⁷ *Uo.*, júl. 15.

⁹⁸ *Bubics*, 190. o. *Grimani* júl. 16-i levele; *Károlyi*, 269. o.

⁹⁹ L. Juvigny, Hallart, De la Vigne, valamint Marsigli térképeit (1.: a 6. sz. jegyzetet).

¹⁰⁰ Itt jegyzem meg, hogy a sok ellentmondó, nehezen értelmezhető és lokalizálható leírásból nem lehet pontosan megállapítani, hol húzódtak 1686-ban az ostromárkok. Epp ezért meg sem kíséreltem ennek tisztázását, hanem az említett térképek alapján az árokrendszer összképéből igyekszem következtetéseket levonni.

ugyanis jól elkülöníthetően sorakoznak egymás mögött, egymással és a megtámadott falszakasszal párhuzamosan, mely utóbbit mindkét részen szorosan körülzárják. Látható továbbá, hogy az összekötő árok hossza sokszorosán meghaladja a közelítőárkokét. Műdezt maguk a források is döntően igazolják azáltal, hogy a hangsúlyt mindenütt a várfalakkal párhuzamos árkokra helyezik. Ezek egy része azonban egyáltalán nem beszél paralelekről, még az ostromtechnika területén oly szakszerű bajor Diarium sem nevezi így azokat. Ugyanakkor több más naplóval együtt például Lotharingiai Károly Hadinaplója is határozottan ezt az elnevezést használja, illetéknéppen: „... állást foglaltunk egy fal mentén és több mint ötven lépésnyit haladtunk előre egy párhuzamos árok építésében”: vagy a Journaux eképp: „... on poussa de nouvelles lignes en forma de paralele s'approches de la ville”.¹⁰¹ Sok tudósítás a „keresztárok”, „keresztvonal”. „Communications-Linie” kifejezéseket használja, de szövegkörnyezetük és az események menete alapján minden bizonnyal „paralel” értelemben. A Deák-féle napló ismeretlen szerzője többek között eképp számolt be a bajorok harmadik paralleljének elkészültéről: „Sánczaikat száz lépéssel vitték előbbre, három kereszt vonalat (cross Lines) készítettek...”¹⁰²

A két fronton létesített ostromművek között jelentős eltérés figyelhető meg. Az északi oldal esetében eleve adott volt egy, a város- és várfalak által behatárolt terület. Ez egyrészt megkönnyítette a munkálatokat, mert a városfal (1) oldal- és hátvédként, valamint kiindulópontként szolgált, s ezért a kívül fekvő paraleleket nem kellett a belsőknél hosszabbra méretezni. Másrészt viszont a városfalnak az Esztergomi rondella (15) és a Mészáros kapu (a városfal sarkán, a Retek utcai üteggel szemben) közé eső szakasza magában rejtette annak veszélyét, hogy a törökök a fedett útból (7) kitorve és megkerülve azt, az ostromlók táborához fénközhetnek. Ennek elhárítása végett e falat többhelyütt átvágták,¹⁰³ fedezésére pedig kívül sáncokat és lövegállásokat telepítettek, vagyis „egy másik vonal... a fal sarkától és oldalától akkép hosszabbíttatott meg, hogy minden a nyugati kapuból vagy a Sz. Pál völgyi kapuból [Bécsi kapu (26)] jöhető kirohanást szemmel tartson és oldalba vegyen”.¹⁰⁴

Ugyancsak a terepadottságokból folyó hátrányt jelentett a támadás balján az árkolásra alkalmatlan, meredek hegyoldal, illetve a Víziváros leégett házai. Emiatt itt egy külön, oldalvédként a Vízivárosra néző zezugos árkot kellett létesíteni, a házak közé pedig állandó őrséget helyezni a törökök beszivárgásának megakadályozására, valamint a Bécsi kapuból (26) jövő kitorések elhárítására.¹⁰⁵ Az elmondottak mellett feltűnő még, hogy itt az árokhalózat jóval sürűbb, mint a déli részen,¹⁰⁶ bár a kettő volumene nagyjából azonosnak tűnik. Ennek okát a vár- és városfalak által közrezárt tér szűkösségében, illetve a bajorénál mintegy kétszeresre számosabb császári seregest mozgatásához szükséges nagyobb helyigényben látom.

A bajor hadkerület árkait tehát sokkal levegősebben húzták meg, mivel ezt

101 „... az új vonalakat paralel formában tolták előre, megközelítendő a várost.” *Hadinapló*, 129. o. jún. 29.; *Journaux*, jún. 29. L. még: 1686 12. júl. 2.; *Röder*, 190. o.; *Richard*s, 255. o.; júl. 5.; *Jelentések*, 722. o. júl. 5.; *Zenarolla*, 110. o. jún. 27.; *Önkéntes*, 264. o. júl. 8.

102 *Deák*, 26. o. jún. 26., 1. még pl.: *Zenarolla*, 109. o. jún. 25., jún. 27.

103 *Diarium*, jún. 29.

104 *Richard*s, 252. o. jún. 28., illetve 251. o. jún. 26., 1. még: *Jelentések*, 716. o. jún. 22.; *Károlyi*, 240–241. o.

105 *Károlyi*, 245. o.

106 „Egész éjszakát s egész napot arra fordítottak, hogy előrehaladjanak az ostromművekben, melyek oly számosak, hogy egyiket a másiktól alig lehet megkülönböztetni.” *Deák*, 30. o. jún. 30.

a rendelkezésre álló területet kiterjedése megengedte, illetve a kitörések elleni védekezés harcászati igénye is indokolta. Ezek az árkok már szemre is jobban hasonlítottak a parallel-rendszer elméleti sémájához.¹⁰⁷ Itt a belső árkokat mindenütt körülzárják a külsők: amíg az első parallel (a contrevallation) a Duna partjától a Naphegyig ért, addig a negyedik már a déli Nagyrondellát (84) sem fogta teljesen körül.¹⁰⁸

Nem foglalkozom ehelyütt a paralelleknek a Várhoz és egymáshoz viszonyított távolságával, mert nézetem szerint ez túl sok helyi körülménytől függött (pl. a Víziváros fala már eleve kijelölte az első parallel helyét és vonalvezetését). Bár a források utalnak rá, és különböző mértékegységekben megadnak ilyen távolságokat, ezek megbízhatatlansága azonban nem teszi lehetővé az effajta adatok értékelését. Annál figyelemreméltóbbak viszont a párhuzamos árkok kiépítésének időhatárai, amelyek a következőképp alakultak (érdekességképpen Vauban elméleti terminusaival összevetve:¹⁰⁹

Vauban sémája (nap)	Császári hadtest (kezdés: jún. 25.)	Bajor hadtest (kezdés: jún. 23.)
1. parallel 1—2.	jún. 25—27. — 2. nap	jún. 23—27. — 5. nap
2. parallel 4.	jún. 28—29. — 4. nap	jún. 28—júl. 2. — 10. nap
3. parallel 9.	júl. 1— 3. — 9. nap	júl. 4—6. — 14. nap
4. parallel 13.	júl. 4— 8. — 14. nap	júl. 6—7. — 15. nap

Látható, hogy Lotharingiai Károly csapatai becsületre méltó teljesítményt nyújtottak, hisz az ismertetett nehézségek ellenére rövid idő alatt végeztek e hatalmas munkával. Eredményükből mit sem von le, hogy ez az egybeesés bizonyosan nem tudatos tervezés következménye volt. A bajor hadtesttől sem tagadható meg az elismerés, bár feltűnő, hogy az első és a második parallel elég lassan készült el. Külön ki kell emelnem még a brandenburgi gyalogság szereplését. Ők csak július 4-én érkeztek Buda alá, de még aznap este munkához láttak, s bár a császáriak az első két parallelt már elkészítették helyettük, a harmadikat és a negyediket két éjszaka alatt megásták a Nagy Választó katonái, az oldalsó fedező árkokkal együtt.¹¹⁰

3.1.2 Az árkok szerkezete

Gondot jelent az árkok belső méreteinek meghatározása, erről ugyanis a források adatszerű tájékoztatást nem, csak általános leírást nyújtanak. Egy valami biztosra vehető: az 1684-es kudarc keserű tapasztalatai nyomán 1686-ban sokkal gondosabban készítették el az árokrendszert, így annak belső kialakítása is jobban megfelelt a kívánalmaknak. A munkálatokat egyébiránt erősen megnehezítette, „hogy a talaj nehéz volt, tele kövel és viskók romjaival,”¹¹¹ ráadásul a nyílt terepen a dolgosok nem találtak fedezéket. Ezért „elhatározták,

¹⁰⁷ Domokos, 102. o.

¹⁰⁸ L. N. von Hallart "Esplicazione del castelli di Buda" című, a palotákat ábrázoló alaprajzán ez a kis, a rondella árkanak ivéhez igazodó árok kitűnően megfigyelhető: *Károlyi*, 335. o.

¹⁰⁹ A császári hadtest esetében főként Károlyira hagyatkoztam, míg a bajoroknál mindenekelőtt a *Diariumot* vettem alapul. Ez erősen ellent mond Károlyinak.

¹¹⁰ *Károlyi*, 245. o.

¹¹¹ *Journaux*, jún. 26., vagy: *Richards*, 249. o. jún. 21.: Némely helyen a föld olyan rossz, hogy kénytelenek voltak a felhányást (parapett) fasínákkal és földdel töltött kosarakkal csinálni." L. még: *Deák*, 24—25. o. jún. 25., 26.

hogy mindenütt gátkosarak segítségével hatolnak előre”.¹¹² Ezen okok folytán feltételezhető, hogy eleinte csak egy „alapárkot” készítettek, később pedig — Richards szerint — „meghagyatott a tiszteknek és katonáknak, hogy szokott módjuk szerint végezzék el a mellvéd felhányásokat és megtágítsák a víárkokat”,¹¹³ „hogy több embert fogadhassanak be.”¹¹⁴ Néhól a közlekedés megkönnyítése végett „hat man in den Laufgraben, weilen selbe sehr tief einen Antritt oder Staffel verfertigt, ...”.¹¹⁵ Általánosságban megfigyelhető, s erre többek között a bajor Diarium szolgáltató számtalan bizonyítékot, hogy az ostromlók egy percre sem szüntek meg az árkokat és ostromműveket tökéletesíteni. Jó példa erre a bajorok június 27-én befejezett 3. parallelje, amelynél még július 3-án is „die Brustwehr in etwas erhöhet”.¹¹⁶

Problémák persze továbbra is akadtak, melyekről Richards például eképp tudósít: „Parancs adatott, hogy a rés közelében az ostromárok megtágíttassanak, a tapasztalás mutatván, hogy azok igen szűkek voltak a [július 13-i] rohamnál, és sok zavart okoztak.”¹¹⁷ Biztosra vehető, hogy a többhelyütt említett esők, zivatarok is megrongálták az ostromműveket.¹¹⁸ A legnagyobb károkat persze a védők okozták, részben kitöréseik alkalmával,¹¹⁹ részben aknarobbantásaikkal.¹²⁰ Ez utóbbi tekintetében azonban a keresztény aknászok alig-alig maradtak le török „kollégáik” mögött. Jellemző persze, hogy míg az esetet szépítő Hadinapló szerint az egyébként igen eredményes július 29-i robbantás a brandenburgiaknak csak „némi kárt” okozott, addig valójában mintegy 80 ember veszett oda.¹²¹

Az árkok szerkezetére vonatkozóan fontos adatokkal szolgál Grimani július 17-i jelentése, melyben így ír: „A gerendákat várvívóárkok készítésére fordították, míg mellvédeiket nem lehetett másképpen megszilárdítani, ... Néhány másokat rőzsekévék fednek. Elég tágak, de nem olyan tökéletesek, mint az érsekújváriak, és ennek oka valószínűleg a talaj emelkedése és minősége... Miután tehát a várvívóárkok megfelelően el vannak rendezve, és a gyülekező helyek az alsó város mögött tartalékkal kellőképpen el vannak látva, nincs ok kirohanástól tartani.”¹²² A kitörések elleni védelmet szolgálták még az árkok bejáratainál felállított spanyollosasok is.¹²³

3.1.3 A redoute-ok

Az ostromárkok szerves részét képezték a stratégiailag fontos pontokat őrző redoute-ok. Orániai Móric elképzeléseiben ezek a közelítő árkok kiszögellé-

¹¹² Eubics, 197. o. Grimani júl. 17-i levele; l. még: Richards, 251. o. jún. 25.; Deák, 25. o. jún. 26.; Zenarolla, 109. o. jún. 25.

¹¹³ Richards, 254. o. júl. 4. L. még: Diarium, júl. 9.: „So seind auch die Laufgraben besser perfectionirt ...”; Zenarolla, 109. o. jún. 27.

¹¹⁴ Deák, 27. o. jún. 27., l. még: Zenarolla, 109. o. jún. 27.

¹¹⁵ „... az árkokban, mivel azok igen mélyek, lejáratot, illetve lépcsőt készítettek, ...”. Diarium, jún. 27.

¹¹⁶ „... a mellvédeket valamivel tovább magasították.” Uo. júl. 3.; Deák, 56. o. júl. 26.

¹¹⁷ Richards, 258. o. júl. 15.

¹¹⁸ Pl.: 1686/11. aug. 18.; 1686/12. júl. 10.; Journaux, aug. 2.

¹¹⁹ Pl.: 1686/11. júl. 25.; 1686/12. júl. 9.; Diarium, júl. 22.; Zenarolla, 118. o. júl. 9.; Önkéntes, 264. o. júl. 9.

¹²⁰ Pl.: 1686/11. júl. 25.; Önkéntes, 274. o. júl. 25., 277. o. aug. 1.

¹²¹ Henrik szász herceg és brandenburgi lovas ezredes naplója Buda 1686-ki ostromáról. (Közl.: Károlyi Árpád). Történelmi Tár, 1886. 503—520., 695—710. o. (a továbbiakban: Henrik), 519—520. o.; Hadinapló, 155. o.; Zenarolla, 132. o. L. még: 1686/11. júl. 24.; Journaux, aug. 16.

¹²² Eubics, 197. o. Grimani júl. 17-i levele uo. 189—190. o. júl. 16.

¹²³ 1686/12. júl. 2. o.; Röder, 189. o.; Bádeni Lajos júl. 9-i levele. A spanyollosas keresztben egymáshoz és sorban egymás mellé rögzített rövid gyalogsági szálfegyverekből (Kurzgewehr, Springstöckh) állt.

seinél, vagy pedig az előbbieik között helyezkedtek el, befogadva a tüzérség jelentős részét is. A későbbiekben azonban már inkább az árkok oldalait fedezték, a belső fedező-biztosító funkciót a paralelek vették át. A Buda alatt létesített árokrendszerben a redoute-ok telepítésénél mindkét módszer alkalmazása megfigyelhető.

A térképeket vizsgálva elsőként az tűnt fel, hogy mind a déli, mind az északi támadás szárnyain, főképp a contrevallationban több nagyméretű földerőd épült. Feladatuk a bajor Diarium szerint „die Ausfall zu verhindern und wie auch unsere Laufgraben sicher zu halten”.¹²⁴ Némelyikben tüzérség is helyet kapott.¹²⁵ Ugyanakkor az árkok között is szép számmal találhatók redoute-ok, ám sokszor nem a közelítő árkok könyökeinél, hanem a paralelekhez kapcsolódva. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a szűk hely és a nehéz terep miatt feltehetően egyszerűbb megoldást jelentett ílymódon növelni az árkok befogadó-képességét, s egyúttal a közelítő árkok rövidege ellenére egyenletesebben lehetett szétosztani az őrködő, vagy rohamra készülő gyalogságot. A másik okra szintén a Diariumban található magyarázat: „... ist die Com[m]unikationslinie, welche mittelst aufgeworfenen Redutten und anderer Werke, deren eines das andere defendiren sollte, bis an die Donau erstreckt worden.”¹²⁶

A redoute-ok kiépítése, az árkokkal való szoros összeköttetés folytán, hasonlóképpen árkásmódszerekkel és eszközökkel történt. A redoute-okat, hogy védetségüket fokozzák, palliszádokkal vették körül.¹²⁷

3.1.4 Az ütegek építése

Az ütegek megépítése tulajdonképpen az árkásműveletekhez kapcsolható, minthogy a feladat jellege alig különbözött az utóbbtól, s mert a lövegek védelmére az árkok és ütegek között jól működő összeköttetést kellett létrehozni.¹²⁸ Bár a források keveset mondanak a lövegállások szerkezetéről és formájáról, az mégis biztosra vehető, hogy a hozzájuk szükséges eszközök és felhasználásuk nagyjából az árkokéval azonos.¹²⁹ Így a lövegeket is vastag földtöltés védte, amelyet még sánckosarakkal is megerősítettek. A földet a megcsúszás és lemosódás ellen karózáttal támasztották meg. Az ágyúk alatt „die Erde eben gemacht worden, um darauf die Brücken für die Artillerie zu bauen”,¹³⁰ így azokat könnyebben lehetett mozgatni. Ez az alapzat egyben meggátolna, hogy esős időben a lövegek a sárba ragadjanak. A lőport a robbanólövedékekkel együtt többnyire az üteg mögött ásott mély gödörben tárolták, mivel ott — a mozsarak célzási hiányosságai miatt — a közvetlen találat veszélye igen csekély volt.¹³¹

3.2 A gyalogság harca az árokrendszerben

A jól működő ostromárok-rendszer hármas funkciót töltött be: egyrészt hermetikusan elzárta a védőket a külső segítségtől, másrészt a különféle akciók,

¹²⁴ Diarium, júl. 23.

¹²⁵ „... hogy a kirohanásokat megakadályozzák, és hogy az árkaikat biztosítsák.” Uo. jún. 28.

¹²⁶ „... az összekötő árkokat, amelyeket felhánt redouteokkal és más védművekkel [biztosítottak], amelyeknek egymást kellene védelmezni, egészen a Dunáig kiterjesztették.” Uo. jún. 27.

¹²⁷ Uo. júl. 3., Röder, 184. o. Bädeni Lajos jún. 30-i levele.

¹²⁸ 1686/12. jún. 28.; Diarium, júl. 9.

¹²⁹ Richards, 251. o. jún. 26.

¹³⁰ „... a földet elsimították, hogy arra alapzatot építsenek az ágyúk számára.” Diarium, júl. 3.

¹³¹ Domokos, 83. o.

főként a rohamok idején biztosította a várfalak fedetten történő megközelítését, harmadrészt állandóan védte a táborn, az ott levő élelmiszert és muníciót, az ostromtechnikai eszközöket, s leginkább magát a katonaságot. A védők legfőbb célja tehát az első pillanattól kezdve e fojtogató gyűrű rombolása, lehetőleg áttörése volt. Ugyanígy az ostromlók minden eszközzel igyekeztek ezt megakadályozni. A két fél összecsapásai ezért legtöbbször, a rohamokat leszámítva, az árokrendszer frontján zajlottak. A védők azonban, létszámbeli hátrányuk miatt, csak akkor számíthattak bizonyos sikerre, ha kívülről egy nagyobb erejű felmentő sereg támogatást nyújtott nekik. Egy összehangolt, közös akció esetén már mód nyílt volna arra, hogy az ostromgyűrűt áttörve segítséget juttassanak be a várba, vagy támadókat a harc feladására kényszerítsék. Erre nézve a törökök 1684-ben iskolapéldát mutattak, jóllehet sikerükben a szövetséges hadvezetés hibái is lényeges szerepet játszottak.

3.2.1 A kitörések

Buda visszavívása során az aktívan védekező törökök oly gyakran hajtottak végre ilyen rajtaütéseket, hogy azok, mondhatnánk, szinte hozzátartoztak az ostrom hétköznapjaihoz. Ennek megfelelően a források is lépten-nyomon megemlékeznek róluk, sokszor igen terjedősen. Ám, mint azt megszokhattuk már, nem minden esetben egységesek a kitörések körülményeinek előadásában. A tudósítások értékét sok esetben rontja, hogy nagyobb figyelmet szentelnek egy elesett hercegnek, mint az akció pontos és részletes bemutatásának. A leírások közelítőleg egybehangzóan ismertetik a nagyobb kitöréseket. Főként a kisebb jelentőségű rajtaütések esetében azonban eltérések tapasztalhatók a tények előadásában.

3.2.2 Kitörések az északi fronton¹³²

Összességében az északi front eseményeiről kapunk átfogóbb képet. Elsőként azokat a kitöréseket veszem sorra, amelyekről több forrás is megemlékezik, s amelyekről ezek értékelhető információt szolgáltatnak:

1. Időpont: június 26-án, valamikor a késő délután, vagy este, „nach der Ablösung”;¹³³

Cél: a Kakas-rondella és a Kakas-kapu körül épült logement.¹³⁴

Események: „... az ellenség a folyó mentén, a toronynál [Kakas rondella ?] kitörést kísérelt meg,¹³⁵ de az ott állomásozó őrség feltartóztatta, majd többszöri kísérlet után,¹³⁶ a helyszínre érkező tartalék segítségével, visszaverte őket.

¹³² A kitörések ilyenén való részletes leírását azért érzem szükségesnek, mert egyfelől az elmondottak sok helyen eltérnek az eddigi leírásoktól, másfelől itt csak az események harcászatiilag fontos részletei szerepelnek, harmadrészt az elemzés utalásai is jobban követhetők.

¹³³ „... őrségváltás után.” 1686/12. jún. 26.; *Journaux*, jún. 26.; *Richards*, 261. o.; *Deák*, 26. o. *Jelentések*, 716. o.; *Zenarotta*, 109. o.; *Hadnapló*, 128. o.; *Károlyi*, 237. o. Az *Önkéntes* által 25-én estére tett kitörés valószínűleg a 26-ival azonos, miként hasonló módon a 26-ára jelzett akció a 27-ivel. Véleményemet azzal indokolnám, hogy egyrészt a törökök 26-ára megadott létszáma, két-ezer fő, s a cél, „hogy a császáriakat kiszorítsák állásaikból”, nagyjából megfelel a többi, 25-éről szóló leírásnak; másrészt — bár ez csak közvetett igazolás — az *Önkéntes* naplójában még egy hasonló csúszás előfordul, mégpedig a júl. 22-i. bajorok elleni rajtaütést említ egy nappal korábban: *Önkéntes*, 259. o. jún. 25., jún. 26., 271. o. júl. 21.

¹³⁴ *Deák*, 26. o.; *Hadnapló*, 128. o., valamint erre lehet következtetni az *Önkéntes*, 259. o. és a *Jelentések*, 716. o. alapján; az előbbi „az Alsóvárosban elhelyezett lövészek ellen” indított támadásról szól, márpedig akkor még csak itt, a Kakas rondellánál, illetve a városfalon tört rész logementjában települt őrség; az utóbbi pedig egy mecsét mellett álló katonaság megrohanásáról tudósít, s a Kakas rondellától nem messze valóban ott volt egy, az Oszmán bég nevét viselő dzsámi.

¹³⁵ *Hadnapló*, 128. o.

¹³⁶ 1686/12. jún. 26.; *Jelentések*, 716. o. jún. 26.

Veszteség: A keresztények vesztesége 10 fő körüli halott és sebesült volt a törökök 20—40 főnyi veszteségével szemben, akciójukat a források sikertelennek tekintik.

Értékelés: a gyalogság sáncainak fedezetében feltartotta, majd a tartalék segítségével visszaverte a támadást.

2. Időpont: június 27-én dél tájban.¹³⁷

Cél: a törökök a készülő ostromműveket akarták megsemmisíteni, mégpedig kétirányú támadással.

Események: A fedett útból (7) előtörő lovasság a városfalon kívül levő Retek utcai üteg (2/2) ellen fordult, a gyalogság pedig az 1. parallel ellen indult.¹³⁸ Az árkokban elhelyezkedett lövészek sortüze azonban valószínűleg megállította a janicsárokat, miként az ütegre rontó lovasságot is. Ezzel „időt hagyott az árok végében levő lovas őrségnek”,¹³⁹ hogy odaérjen és ellenlökésével visszavonulásra kényszerítse a törököket,¹⁴⁰ akik semmiféle eredményt nem tudtak elérni.

Értékelés: a gyalogság sáncainak fedezetében, tűzfegyvereivel feltartotta, majd a tartalék segítségével visszaverte a támadást.

3. Időpont: július 5-én kora hajnalban.¹⁴¹

Cél: a frissen érkezett brandenburgiak „méltó fogadása”.¹⁴²

Események: A kevés számú forrás jóformán csak a kitörés tényét közli. Károlyi szerint a brandenburgiak a kezdeti zavar után árkaiknál megállították a törököt, majd keményen visszaverték őket.

Értékelés: feltehetően az árkok védelméből jövő kézifegyvertűz verte vissza a törököket.

4. Időpont: július 9-én kora hajnalban.¹⁴³

Cél: a brandenburgiak (netán az egész frontszakasz?) ostrommunkálatainak megakadályozása.¹⁴⁴

Létszám: kb. 4—600 fő, feltehetően gyalogos.¹⁴⁵

¹³⁷ 1686/12. jún. 27.; *Journaux*, jún. 27.; *Richards*, 251—252. o.; *Deák*, 27. o.; *Zenarolla*, 109—110. o.; *Hadinapló*, 128. o.; *Károlyi*, 239—240. o. *Cornaro* tudósítását csak az időpontok egyeztetése igazolja. *Bubics*, 176. o. *Cornaro* jún. 30-i jelentése (jún. 27-re vonatkozóan).

¹³⁸ A kétirányú akció ténye a *Journaux*, *Richards*, a *Hadinapló*, illetve *Károlyi* leírásával szemben nem egyértelmű a *Deák*-féle naplóban, sem *Zenarollánál*, s főként nem az az *Önkéntesnél*; *Richards* más jellegű célt jelöl meg.

¹³⁹ *Journaux*, jún. 27.

¹⁴⁰ *Richards* leírása szerint a török gyalogság a lovasság támogatására később rohant ki, a többi forrás alapján viszont egyidejű hadmozdulatra lehet következtetni. További zavaró tényező, hogy a *Deák*-féle napló, szemben *Zenarollával*, illetve *Károlyival*, a lovasorség parancsnokaként nem báró Falkenstein kapitányt nevezi meg, hanem gróf Hofkirchent.

¹⁴¹ 1686/12. júl. 5.; *Jelentések*, 721. o.; *Önkéntes*, 263. o.; *Károlyi*, 249—250. o.

¹⁴² *Deák*, 35. o. ugyan a bajorokkal szemben végrehajtott akcióként idézi a történeteket, ám ennek ellene szól maga az időpont, és annak említése, hogy ekkor esett el Derfflinger (brandenburgi) tábornok kisebbik fia. Ez utóbbi tény az *Önkéntesnél* és *Károlynál* szerepel. *Schmettau* jelentéseinek melléktele is szól erről, de nem a kitöréssel kapcsolatban. Az 1686/12. sz. napló is említi Derfflinger fiának elesését, de kitörés helyett arról tudósít, hogy török orvlövészek tüzeltek a brandenburgiakra a Viziváros házaik közül.

¹⁴³ 1686/12. júl. 7.; *Journaux*, júl. 7.; HL T. 11. 1686/44. „Diarium, Waß hinder den 6. April 1686. alß die Chur Sachßl. nach Ungarn destinirten Vöcker von dresden abgemarchiret und was ferner bey der Belagerung von Ofen bis dato vorgegangen und tentiret worden.” (a továbbiakban: 1686/44.) júl. 9.; *Pöder*, 190. o. *Bádeni Lajos* levele, júl. 9.; *Richards*, 256. o.; *Deák*, 38—39. o.; *Henrik*, 510. o.; *Jelentések*, 724—725. o.; *Zenarolla*, 118. o.; *Önkéntes*, 264. o.; *Hadinapló*, 131. o.; *Károlyi*, 250—251. o.

¹⁴⁴ L. a 146. sz. jegyzetet.

¹⁴⁵ *Richards* és *Henrik* herceg naplója 400 főt említ, *Zenarolla* 600-at, *Schmettau* jelentéseinek melléktele néhány százat, ezzel szemben az *Önkéntes* kétezer oszmánról tud (bár erősen kétem, hogy lett volna alkalma bárkinek is megszámolni őket).

Események: A kitörésről bőséges, de egymásnak ellentmondó információk állnak rendelkezésünkre. Az akció egy figyelemelterelő, de az ostromlók ott levő aknáját is betemető aknarobbantással kezdődött, valahol Sziavus pasa rondellája (20) előtt. A törökök ezután váratlanul rácsaptak a 4. parallelre, ahonnan brandenburgiakat a 3. parallelbe szorították vissza, és beékelődtek azok és a császáriak közé. Ezután oldalba támadták a 4. parallelben őrködő (dolgozó?) császári gyalogságot is, amelynek figyelmét a rés tetején gyülekező törökök kötötték le. Ezek az oldaltámadástól megzavarodva szintén visszaszorultak a 3. parallelbe. Ekkorra azonban a helyszínre érkező tartalék is beavatkozott a harcba, és visszaszorította a törököket.¹⁴⁶

Veszteségek: A keresztények az egybehangzó vélemények szerint mintegy 50 halottat és 100 sebesültet vesztek, a törökök összesen csak kb. 50-et,¹⁴⁷ így tehát az akciót, figyelembe véve az ostromművekben keletkezett tetemes károkat, az ő győzelműkként kell értékelni.

Értékelés: a kitörő csapatok a meglepetés előnyeit kihasználva áttörték az árkok frontját és csak a tartalék beavatkozása szorította vissza őket.

5. Időpont: a július 13-i roham idején.¹⁴⁸

Cél: feltehetően a védekező csapatok támogatása egy elterelő hadmozdulattal, éspedig a brandenburgiak elleni kirohanással.

Események: A törökök annak láttán, hogy a császári csapatok a harcot beszüntetve megkezdték a visszavonulást, kitértek a roham balszárnyát fedező brandenburgiakra, bár lehetséges, hogy a visszavonulók útját akarták elvágni.¹⁴⁹ A brandenburgiak azonban felkészülten várták, és visszaverték a kísérletet.

Veszteségek: A törökök mintegy 20 halottat hagytak hátra.

Értékelés: feltehetően az árkok védelméből jövő kézfegyvertűz verte vissza a törököket.

6. Időpont: július 25-én délután 3—4 óra körül.¹⁵⁰

Cél: a források nem közlik, de a törökök minden bizonnyal az ostromműveket akarták szétrombolni, illetve a keresztényeket a falak közelébe csalogatni, hogy tűzfegyvereikkel minél nagyobb személyi veszteségeket okozzanak nekik (több helyütt kiemelik a török tűzéréség szerepét).

Létszám: az ellentmondó adatokból nem állapítható meg, de valamennyi szemtanú erős török csapatokat említ, Grimani és az Önkéntes pl. ezernél nagyobbra tette számukat.

¹⁴⁶ Henrik naplója szerint a kitörés a császáriakat érte, amit Károlyi vitat. Mégis valószínűnek tartom, hogy van valami igazság állításában. A *Journaux* és *Zenarolla* ugyanis arról tudósít, hogy a császáriakat ért oldaltámadással egyidőben a törökök frontálisan is megrohanták azokat. Továbbá több forrás egyáltalán nem állítja, hogy elsőként a brandenburgiakra törtek volna. csak annyit mondanak, hogy a két seregrész közé ékeltek be magukat (*Röder*, *Richards*, *Deák*, *Henrik* herceg). Így végül is elképzelhető, hogy az egész 4. parallelt egyszerre támadták meg, és amikor a brandenburgiak meghátráltak, akkor fordultak az oszmánok a császáriak oldalába, két tűz közé fogva őket.

¹⁴⁷ Károlyi csak 10 fő veszteségről ír, ám a források csaknem egyöntetűen többről beszélnek.

¹⁴⁸ *Journaux*, júl. 13.; *Diarium*, júl. 13.; *Richards*, 258. o.; *Deák*, 44. o.; *Jelentések*, 729. o. *Bubics*, 192. o.; *Zenarolla*, 121. o.; *Önkéntes*, 267. o.; *Hadínapló*, 135. o.

¹⁴⁹ *Önkéntes*, 267. o.

¹⁵⁰ *1686/11*, júl. 25.; *Journaux*, júl. 25.; *1686/44*, júl. 26.; *Richards*, 261. o.; *Deák*, 55—56. o.; *Henrik*, 517. o.; *Jelentések*, 742. o. júl. 26. (25-ére vonatkozóan); *Bubics*, 232. o. *Grimani* júl. 26-i levele (25-re vonatkozóan); *Zenarolla*, 129. o.; *Önkéntes*, 273—274. o.; *Hadínapló*, 146—147. o.; *Károlyi*, 297—298. o.

Eredmények: Az egész ostrom talán legnagyobb és legtovább tartó összecsapása ismét figyelemterelő aknarobbantással kezdődött az Esztergomi rondella (15) tövénél. Elsőként a jobb oldalon a fedett útból (7)¹⁵¹ indítottak támadást, amely az ott levő ütegek ellen irányulhatott.¹⁵² Ezt a császáriak még könnyűszerrel visszaverték. Ezzel egyidőben azonban (vagy röviddel utána) a törökök baloldalt az előbbinél nagyobb számú csapatral a brandenbúrgiakra törtek rá, akik szintén megfutamították, majd üldözöbe vették az oszmánokat. Azok menekülést színélve¹⁵³ egészen a Vár faláig futottak, ahol azonban újabb kitéró csapatokkal megerősödvé megfordultak, és szétzilálták, majd visszazorították az utánuk nyomulókat. Látva a brandenbúrgiak nehézségeit, Károly herceg segítségükre küldte az Alsóváros falánál álló tartalék zászlóaljkat, melyek immár másodszer is hátrálásra kényszerítették a törököt,¹⁵⁴ miközben azok megrohanták a Duna mellett elhelyezett hajdúkat is.¹⁵⁵ Forrásaim szerint a harc még többször ide-oda hullámzott, végül több óras küzdelem után az oszmánok visszahúzódtak a Várba.

Veszteségek: Míndkét részen nagy volt az elesettek száma,¹⁵⁶ bár a pontos számokat nem lehet megállapítani, az mégis bizonyosnak látszik, hogy a törökök szenvedtek nagyobb veszteségeket, a kitérés illetéknéppen sikertelenné tekinthető.

Értékelés: az erős török csapatok első rohama nem tudta áttörni az árkok frontját; ezután megpróbálták kimozdítani, és a várfalak tűzfegyverei elé csalni az ostromlókat, de az összekeveredve harcolókra a törökök nem tudtak löni; a küzdelmet a keresztények túlereje döntötte el.

7. Időpont: augusztus 16-án, dél tájban (?).¹⁵⁷

Események: A törökök egy szóróakna-robbantás figyelemterelő hatása alatt kirohantak a brandenbúrgiakra, akik azonban keményen visszaverték őket.

Értékelés: feltehetően az árkok védelméből jövő kézifegyvertűz verte vissza a törököket.

8. Időpont: az augusztus 29-én lezajlott segítségnyújtási kísérlet alatt.

Cél: a segítségnyújtási kísérlet támogatása.

Események: A várbeliek az Alsóvárosban állomásozó hajdúkra támadtak,¹⁵⁸ akik visszaverték őket.¹⁵⁹

Az északi fronton végrehajtott török akciók egy részének megítélése adatok hiányában, vagy azok végtelen ellentmondásossága miatt meglehetősen bizonytalan. E kitéréseket csupán egy-két forrás említi. Érdeklenség, hogy ezek a tudó-

151 A *Hadínapló*, 146. o. szerint „auß seiner Fausse Braye”, vagyis a fedett útból.

152 *Zenarolla*, 129. o. szerint a törököknek sikerült előrehatolniuk az ütegek ellen irányított (?) aknáknak sikertelenségét akarták korrigálni.

153 Ezt csak *Grimani* mondja ki, de az események lefolyása igazolni látszik állítását. *Bubics*, 232. o.

154 A törökök második, váratlan visszacsapását, illetve a főparancsnok által indított ellenakciót minden forrás megemlíti.

155 *Richards*, 261. o.; *Bubics*, 232. o.; *Önkéntes*, 273. o.; *Hadínapló*, 146. o.

156 *Richards* egyenlő veszteségekről (100–100 fő) ír, a többi forrás azonban nagyobb számú török halottat említi: a *Deák*-féle napló 100 keresztény halotról tud, a törököké ennél több; *Henrik* hercegnél 150 török halott szerepel: *Schmettau* jelentéseinek melléklete szerint „Wir werden gegen 60 todté und blessirte dabey bekommen, der Feind aber ein weit mehrers dabey verlohren haben, . . .”; a 1686/II. sz. napló és *Grimani* 200 halott és sebesült keresztényt, az utóbbi még ennél is több török veszteséget említi.

157 *Journaur*, aug. 16.; *Bubics*, 284. o.; *Önkéntes*, 284. o.; *Hadínapló*, 184. o.

158 *Henrik*, 707. o.; *Károlyi*, 361. o. is erre hivatkozik.

159 *Bubics*, 310. o. *Grimani* aug. 29-i levele szerint az akciót a báró d’Asti által kiküldött huszárok állították meg.

sítások általában nem holmi csetepatékról, hanem komolyabb méretű összecsapásokról szólnak. További furcsaság, hogy néhányukat közvetlenül a nagyobb rajtaütések utáni napra teszi leírójuk. Minthogy a róluk kapott információkat egyéb adatok hiányában nem áll módomban ellenőrizni, így csak az időpontokat közlöm: június 18., június 20., június 28., július 7., július 14., július 26., augusztus 13.¹⁶⁰

3.2.3 Kitörések a déli fronton

A déli oldalon lezajlott kitörésekkel kapcsolatban nem csak az a probléma, hogy viszonylag kevesebb adat áll rendelkezésemre, de ez a kevés is igen sok ellentmondást tartalmaz. Elsőként itt is a pontosabban behatárolható akciókat veszem sorba:

1. Időpont: június 20.¹⁶¹

Cél: az ostromló sereg felvonulásának zavarása.

Események: A kitörő lovasságot (Károlyi szerint gyalogságot is) a Károly herceg által odavezényelt horvát könnyűlovasok (?) visszaszorították a várba.

Értékelés: az időben beavatkozó tartalék hiúsította meg az akciót.

2. Időpont: június 26.¹⁶²

Cél: a készülő első parallel (a *Diarium circumvallatio*s vonalnak nevezi).

Események: a kitörő törökök az „elővároson” keresztül rontottak az árkokra, de a rájuk irányított muskéta- és ágyútűz visszaverte őket.

Veszteségek: néhány keresztény sebesült mellett ismeretlen számú török.

Értékelés: az árkok védelméből jövő kézfegyvertű visszaverte a törököket.

3. Időpont: június 29.¹⁶³

Cél: Károlyi szerint a készülő naphegyi redoute-ot (2/44), illetve az ostrom-árkokat akarták elfoglalni, és szétrombolni (az általam használt források csak ez utóbbit erősítik meg.)

Létszám: pontosabban meg nem határozható, de 1000 főnél bizonyosan nagyobb számú lovas és gyalogos tört ki.¹⁶⁴

Események: A törökök a Fehérvári kapun (9) rohantak ki, és (feltehetően) a futóárkok bal oldalát fedező, a Naphegy lábánál álló őrségre (tartalékra ?) vetették magukat, amely nem tudta feltartani őket, hátrálni kényszerült, s így a janicsároknak sikerült betörniük az árkok közé, és elkezdték a védművek pusztítását. Az ott tartózkodó napos tábornokok igyekeztek a gyalogságot együtt-tartani és sortűzekkel megállítani a törököket. Eközben a helyszínre érkező

160 A források a felsorolás sorrendjében: *Önkéntes*, 237. o.; 1686/12.; *Zenarolla*, 106. o.; *Uo.*, 111. o.; *Uo.*, 116. o.; *Henrik*, 512–513. o.; *Deák*, 56. o.; *Önkéntes*, 287. o.

161 *Deák*, 21. o.; illetve *Károlyi*, 214. o. a Főjelentésre hivatkozik.

162 *Diarium*, jún. 26.; *Bubics*, 176. o. *Cornaro* jún. 30-i levele jún. 27-re vonatkozóan; *Önkéntes*, 260. o. jún. 27.

163 1686/12. jún. 29.; *Journaux*, jún. 29.; 1686/14. jún. 29.; *Diarium*, jún. 29.; *Röder*, 185–186. o. *Badeni Lajos* jún. 30-i levele (jún. 29-re vonatkozóan); *Richards*, 232. o.; *Deák*, 28–29. o.; *Zenarolla*, 111. o.; *Önkéntes*, 260. o.; *Bubics*, 177. o. *Cornaro* júl. 7-i levele (jún. 30-ra vonatkozóan) és a *Hadinapló*, 128–129. o. esetében az adatok egyeztetéséből lehet megállapítani, hogy valóban a 29-i kitörésről szól a tudósítás. Érdekes, hogy amíg az *Önkéntes*, a *Deák*-féle napló és a *Hadinapló* dn. 5 óra körülre teszi a török hadmozdulatát, addig *Zenarolla* délre, a *Diarium* és *Richards* pedig du. 2 órára.

164 *Károlyi*, a *Röder* által közölt *Badeni Lajos*-féle levélre (l. az előző jegyzetet) hivatkozva 4–500 lovasról és 6–700 janicsárról beszél; az 1686/12. sz. naplóban 400 lovas és sok gyalogos, a *Diarium*-ban 300 lovas és 5–600 janicsár, a *Hadinapló*-ban 500 lovas és 1000 gyalogos, a *Deák*-féle naplóban 200 lovas és gyalogos, az *Önkéntes*-nél pedig 3000 ember szerepel.

bajor lovas őrség (talán a Károlyi által említett Bilbis kapitány csapata ?¹⁶⁵) is összecsapott a török lovassággal, de szintén hátrálni kényszerült. Rövidesen a helyszínen termett Badeni Lajos és Savoyai Jenő némi lovassággal, akiket gróf Hoffkirchen követett egy császári lovas őrséggel, illetve az önkéntesek egy csapatával. Végül Miksa Emánuel testőrezredéből két zászlóalj beavatkozása döntötte el a küzdelmet. Közben a tüzérség is mindkét részről beleszólt a harcba, de addigra a felsorolt egységek ellenlökése már megállította a török rohamát, majd visszaszorította őket a várba.

Veszteségek: A számok ellentmondanak egymásnak, de elég valószínű, hogy a törököké volt a nagyobb.

Értékelés: a török lovasság megpróbálta lekötni a bajor lovas őrséget és teret biztosítani a janicsároknak az árkok elleni támadáshoz; a keresztény gyalogság fegyelmezett visszavonulása, majd az erősítések ellenlökése azonban megakadályozta az árkok áttörését, akciójuk tehát, az ostromművekben okozott károk ellenére összességében kudarcot vallott.

4. Időpont: július 22-én kora hajnalban.¹⁶⁶

Cél: a déli Nagyrondella (84) contrescarpe-ján levő, állványzatra helyezett négyágyús üteg (2/41).

Létszám: mintegy száz főnyi janicsár.

Események: Bár a keresztények értesültek a kitérés szándékáról és a Választó készenlétbe helyezte csapatait, megerősítve az őrséget is,¹⁶⁷ a hajnali szürkületben¹⁶⁸ a palota kapuján (86) és a falak mögül kirontó törökök oly váratlanul csaptak az árkokat őrző szászokra, hogy azok rendezetlenül futásnak eredtek. A fedezetlenül hagyott árokban levő csapatok is megzavarodtak, és időt hagytak a janicsároknak, hogy az ütegben három ágyú és egy (két?) mozsár gyűjtőlyukát beszögezzék, időlegesen használhatatlanná téve azokat. A támadókat a helyszínre érkező tartalék verte vissza.

Veszteségek, értékelés: Az időpont kitűnő megválasztásával és az akció váratlanságával magyarázható az elesett keresztények nagy, 80—150 fő közé tett száma, szemben a mindössze 30 török halottal. A Diarium viszont a szász előőrsök tapasztalanságát okolja a nagy veszteséget.

5. Időpont: augusztus 13.¹⁶⁹

5. Cél: talán a felmentő sereg hadmozdulatainak támogatása.

Események: Ezen a napon a védők kétszer is kitértek a bajorok lovas őrségeire, de mindkétszer megfutamtították őket.

6. Időpont: augusztus 14.¹⁷⁰

Cél: a felmentő sereg hadmozdulatainak támogatása.

¹⁶⁵ Károlyi forrásai Badeni Lajos id. levele, a bajor napló, a Főjelentés, a Journaux és a Foglietto Straordinario. Károlyi, 270. o. 2. sz. jegyzet.

¹⁶⁶ 1686/44. júl. 22.; Diarium, júl. 22.; Röder, 200. o. Badeni Lajos júl. 22-i levele; Richards, 260. o.; Deák, 50. o.; Henrik, 516. o.; Jelentések, 737. o.; két jelentés júl. 24-ről (22-re vonatkozóan); Bubits, 226—227. o.; Grimani júl. 23-i levele; Zenarolla, 126—127. o.; Önkéntes, 271. o. júl. 21. (!); Hadnapló, 142—143. o.

¹⁶⁷ Diarium.

¹⁶⁸ Károlyi szavai. Az időpont illetően való megválasztása mindenesetre a török jó helyzet-felismerését dicséri, és az eredmény sem maradt el.

¹⁶⁹ 1686/11. aug. 13.; Journaux, aug. 13.; 1686/44. aug. 13.; Diarium, aug. 13.; Henrik, 700. o.; Hadnapló, 172. o.; Károlyi, 338. o. A források állításai meglehetősen ellentmondóak.

¹⁷⁰ 1686/11. aug. 14.; Diarium, aug. 14.; Deák, 82. o.; Zenarolla, 142. o.; Önkéntes, 283. o. Érdekes, hogy a Diarium erre a napra tesz két kitérést, az előzőn pedig csak egyet említ.

Események: A kirohanókat az árkok őrsége felkészülten fogadta, ráadásul a segítségül érkező Badeni- és Aspremont-ezredek elvágta a visszavonulás útját, és nagy pusztítást vittek véghez az oszmánok között.

Értékelés: Az árkok tűzereje és a tartalék gyors reagálása hozta meg a sikert.

7. Időpont: augusztus 23-án (estefelé?).¹⁷¹

Cél: ezen a napon feltehetően két kitérés is történt: az egyiknél az István-tornyot (69) akarták visszafoglalni a törökök, a másikon pedig a bajoroknak a völgyben legelésző jószágait akarták elhajtani.

Események: A török lovasság a Fehérvári kapun (9) jött ki, Pletze alezredes azonban a szász Trautmannsdorf-ezredbeli őrséggel megállította és egészen a falakig üldözte őket, ahol azonban Pletze halálos lövést kapott. Az István-torony (69) ellen támadók is sikertelenül jártak.¹⁷²

8. Időpont: augusztus 25. és 26.¹⁷³

Cél: az István-torony (69) visszafoglalása.

Események: Az akciók leírása a forrásokban teljesen ellentmondó, csak a cél egyértelmű.

9. Időpont: augusztus 29-én, a segítségnyújtási kísérlet alatt.¹⁷⁴

Cél: a segítségnyújtási kísérlet támogatása.

Események: A bajor őrség felkészülten fogadta és hamar visszaverte a törökök akcióját.

A déli frontszakaszon történt kitérések leírásánál is akadnak — a felsoroltakon túlmenően — nehezen értékelhető tudósítások. Ezek összességükben olyan általánosságokat tartalmaznak, amelyek alapján lehetetlen a tényekre következtetni. Így most is csupán az időpontok közlésére szorítokozom: június 28., július 24., augusztus 9., augusztus 15—16., augusztus 21. A Károlyi által augusztus 25-re tett kitéréséről forrásaim nem tesznek említést.¹⁷⁵

3.2.4 A kitérések elhárítása

Az ostrom során forrásaim harminchárom kitérést említenek, közülük húszról van valamilyen értékelhető adat, s azokat több forrás is megerősít. A két fronton nagyjából azonos számú akció zajlott le,¹⁷⁶ s a császáriak és a bajorok ellen bevetett török csapatok erejében sem figyelhető meg nagyobb eltérés, annál inkább az időbeni megoszlásban. Ez egyértelműen az ostrom eseményeiből és a terepadottságokból következett.

¹⁷¹ 1686 II. aug. 23.; 1868 44. aug. 23.; *Deák*, 89. o.; *Henrik*, 705. o.; *Zenarolla*, 150. o.; *Önkéntes*, 288. o.; *Károlyi*, 353—354. o. valamint *Zenarolla*, 149. o. aug. 22. is. Az egyezést az ellenlökést végrehajtó Pletze alezredes nevének említése igazolja.

¹⁷² 1686 II. aug. 23. *Károlyi* egyébként a két kitérés lezajlásának egyidejűségéről szól, a források viszont erről nem tudnak, sőt egyik sem beszél két rajtaütésről, kivéve *Zenarollát*, aki viszont a lovasság akcióját 22-re, a gyalogságot 23-ra teszi.

¹⁷³ 1686 II. aug. 26.; *Diarium*, aug. 25.; *Henrik*, 705. o. aug. 26.; *Bubics*, 306. o. *Grimani* aug. 27-i levele; *Zenarolla*, 152. o. aug. 25.; *Károlyi*, 354. o.

¹⁷⁴ *Diarium*, aug. 29.; *Deák*, 94. o.; *Zenarolla*, 155. o.; *Önkéntes*, 290. o.

¹⁷⁵ *Zenarolla*, 110—111. o. jún. 28.; *Önkéntes*, 273. o. júl. 24., 280. o. aug. 9.; 1686 44. aug. 10.; *Bubics*, 279. o., 284. o. *Grimani* aug. 16-i levele (15—16-ra vonatkozóan); *Diarium*, aug. 21.; *Önkéntes*, 186. o. aug. 21.

¹⁷⁶ Minthogy nem áll módomban ellenőrizni a csak egy-két forrás által említett, és így bizonytalannak tetsző kitérések megtörténtét, ezeket is beleszámítom az értékelésbe, feltételezve, hogy valami alapjának kell lennie a közlésnek. Más kérdés, hogy ezek figyelmen kívül hagyása sem módosítja a következtetéseket.

Az északi fronton a kitörések helyét eleve behatárolta a városfal és a meredek keleti oldal. A városfalra (1) támaszkodva előrenyomuló árokrendszer is fokozatosan csökkentette a kirontó törökök mozgásterét. Ez gyakorlatilag akkor tűnt el, amikor az árkok elérték a falak tövét, lezárva ezzel a Bécsi kapu (26), illetve a július 27-i roham után, amikor a keresztények állást foglaltak a külső várfalon (18). Ezt követően csak a nyugati kurtina (6) alatti fedett útból (7) lehetett valóban váratlan támadást indítani az egyébként már jóelőre ennek megfelelően kialakított árkok ellen.¹⁷⁷ A városfalon belül ugyanis már csak az egyes paraleleken keresztül, majd azok között áttörve tudták volna az ostromlókat támadni. Így érthető, hogy az északi fronton az akciók többsége július 27-ét megelőzően zajlott le.

A déli oldalon egészen más volt a helyzet. Az itteni, tágasabb térségen csak az árkok álltak a törökök útjában, s a Fehérvári kapu (9) felől elvileg mindvégig lehetőségük nyílt, már ha a lovas őrségen át tudtak volna törni, a bajor paralelek oldalába kerülni, ám mégis kevesebb kitörés történt július 16. előtt.¹⁷⁸ Ennek magyarázata talán az, hogy az előterep itt kevésbé adott módot meglepetésszerű akcióra, mivel a Fehérvári kapu (9) elég messze esett az árkoktól, a fedett utat (7) és a Nagyrondella kapuját (86) is jól szemmel tarthatták, s általában az egész területet könnyen tűz alá vehették az ostromlók. Gyökeresen megváltozott a helyzet, amikor a bajorok betörték a Vár területére. Ekkor már a paloták zezugos épületegyüttese, s az ellenfelek közt minimálisra csökkent távolság megfelelő körülményeket biztosított a váratlan rajtaütésekhez. Épp emiatt a tűzéréség sem tudott eredményesen beavatkozni az elhárításba. A szűk hely megnövelte a török tűzerejének koncentráltóságát (kézigránát, lőporos zsák), a magassági fölény pedig lendületet adott a gyalogsági támadáshoz. Más szempontból vizsgálva az eseményeket, úgy vélem, hogy itt és ekkor már nem is lehet a klasszikus értelemben vett kitörésről, árokharcról, vagy rohamról beszélni, mivel a romok közt folyamatos küzdelem folyt minden kórakásért.

A törökök akcióit, céljuk és a bevethető erő tekintetében, a fentebb elmondottak mellett más tényezők is korlátozták. Egyrészt a védősereg létszáma, ellentétben 1684-gyel, eleve kevés volt egy olyan, komolyabb méretű kitöréshez, amely az ostromgyűrű áttörésével is megpróbálkozhatott volna. Ezért csak és kizárólag az ostromműveletek lassítására, az ellenfél folytonos zaklatására gondolhattak. A viszonylag gyengébb csapatok kirohanásait azonban az ostromlók könnyebben vissza tudták verni. Másrészt a Vár védműveinek szerkezete, valamint az előbb említett helyi tényezők, még egy erős várórség számára sem tették volna lehetővé nagy létszámú különítmény rejtett összegyűjtését, illetve gyors és váratlan harcba vetését. E tekintetben csak a kisebb egységek érthettek el sikereket.

A kitörések elhárításakor a császári gyalogság a paralelekre támaszkodva, szilárd, védett pozícióban várhatta a rárontó török csapatokat, hogy koncentrált tűzcsapással megállítsa azokat. A hűz értékelhető akcióból tizenöt irányult közvetlenül az árkok ellen, s ebből öt esetben bizonyosan, ötször pedig való-

¹⁷⁷ E célból vágták át a városfalat, valamint ezért húztak több összekötő árkot a Retek utcai üteghez, illetve a contravallationhoz.

¹⁷⁸ Jul. 16. fordulópont a déli fronton, mivel ott ekkor történt meg a glacis megkoronázása.

szinüleg így zajlott le a harc.¹⁷⁹ Több alkalommal a lövészek fedezékeiket elhagyva, ellenlökéssel, kézitusában szorították vissza a törököket a Várba.¹⁸⁰ Az oszmánok azonban a lendületesen előtörő keresztényeket néhányszor maguk után, a falakon felállított tűzfegyverek elé csalogatták, s ezzel tetemes veszteségeket okoztak nekik.¹⁸¹ Emellett a védőknek sikerült mindkét oldalon egyszer-egyszer (július 9., július 22.) a váratlanság erejétől segítve, egy alkalommal pedig (június 29.) a keresztény erők megosztása révén áttörniük a legkülső parallen, és egészen a következő vonaláig hatolniuk. Főként ekkor, de lényegében valamennyi esetben megmutatkozott, miért nevezte Vauban a paralelleket „place” d’armes”-nak, s hogy ezek az árkok valóban megfeleltek a magas szintű elvárásoknak. Az áttörési pont környékén levő egységekből ugyanis mindig át tudták csoportosítani a szükséges létszámú erőket az oszmánok visszaszorítására.¹⁸²

A készülő árkok ellen, és az árokrendszeren kívül végrehajtott kitérészek visszaverése többnyire a keresztény lovasság feladata volt. Ezért a harcászatiilag fontos pontokon álló lovas őrsök jól szervezett láncát hozták létre. Elhelyezkedésükből fakadóan többnyire csak második lépcsőben csaptak össze az ellenséggel.¹⁸³ Előfordultak ugyan kisebb megingások, ám mivel a török lovasságnál jóval nagyobb lövegével rendelkeztek, meg tudták akadályozni azok áttörését, amíg az újabb lövegszolgálatok megteremtették a szükséges előfőlényt az ellenség visszaszorításához.

3.3 Az ütegek telepítése és annak időrendje a megközelítés fázisában

A tüzérség elhelyezkedése, miként az árokrendszeré, első látásra ötletszerűnek tűnik. Ám amíg az utóbbi esetben a tervezés a meghatározó tényező, addig az előbbire döntő befolyást gyakoroltak a terepadottságok, minthogy a lövegek számára csak a magaslatok nyújtottak megfelelő pozíciót.

A tüzérség telepítése az árokrendszer kiépítésével egyidejűleg kezdődött, ám ez utóbbi befejeztével még korántsem zárult le, sőt, az ütegállítás a korábbiakhoz hasonlóan nagy intenzitással folyt. Ennek első fázisaként az árokásással párhuzamosan létrehozták a legfontosabb fedező és réstörő ütegeket, ezt követően pedig oly mértékben fokozták mind a telepek, mind a lövegek számát, hogy azok megfelelő támogatást nyújthattak a július 27-i roham előkészítéséhez és sikeres végrehajtásához egyaránt. A küzdelem végső szakaszában a már elfoglalt pozíciók megerősítése, a további térnyerés elősegítése és főként a döntő roham tüzérségi feltételeinek biztosítása történt meg.

Az ütegepítés kezdetben az árkok előrenyomulását követte. A kétféle munkálat között néhány napos csúszás figyelhető meg. Ez azonban nyilvánvalóan

179 A források ilyen jellegű megnyilvánulásaiából, mint az itt elősoroltak, következtek erre: „megállították és nagyon erélyesen visszaverték”, „crötéjesen visszaverték”, „épp akkora szilárdsággal visszaverték”, stb. De hivatkozhatnák a *Diarium*, jún. 29-i bejegyzésére, mely szerint a bajor árokörtség „auf den Feind etliche Salve gegeben, auch dadurch selbe insoweit aufgehalten haben, daß intzwischen auch unsere Cavallerie herbei geruckt...”: hasonló adat olvasható *Richardsnál* a lovasság ilyen jellegű működéséről a jún. 27-i kitéréskor: „vagy 50 főből álló lovas csapat... bevárta a törököket, és midőn ezek egy pisztolylövés távolságra jöttek, a csapat előrohant és karabinjaikkal közéjük lőtt...”. *Richards*, 251–252. o.

180 L. pl. a júl. 25-i kitérés eseményeit.

181 L. uo., illetve az aug. 23-i kitérést.

182 L. pl. a júl. 9-i, vagy a júl. 22-i kitéréseket.

183 L. pl. a jún. 27-i, vagy a jún. 29-i kitéréseket.

azzal az előnnyel járt, hogy a már kész árkok fedezni tudták az ütegépítkezéseket.¹⁸⁴

3.3.1 A tüzérség telepítése az északi fronton

A paralelleket az északi fronton július 8-ra ásták meg.¹⁸⁵ Addig, leszámítva a Víziváros ostromára felállított, és

1. június 23-tól a Rózsadombról a Víziváros falát (1) törő 6 db 24 fontos (2/12), valamint

2. az azokat fedező tábori ágyúkat, közvetlenül a Vár elleni támadáshoz elkészült:

3. június 29-re a városfal (1) ellen emelt lövegállásban egy 6 db tábori ágyúból álló üteg a kitörések elhárítására;

4. július 1-re a Retek utcai 5, 2-ától 12 db feles Karthaunéból álló üteg az Esztergomi rondella (15) és környéke (17) töretésére (2/2, 3/8); továbbá

5. július 6-ra a Kis-Svábhegyen levő 6 db feles Karthaunéból álló üteg az északi fal (17, 18, 24) védelmének oldalba fogására (2/8), illetve

6. június 29-re a Retek utcai 4, július 2-től 8 (Fontana szerint 6 — 3/14. a) mozsaras teknő a török ütegek és a Vár belterületének bombázására (2/15), végül pedig

7. július 6-ra a 2. és 3. parallel közti 6 (Fontanánál 4 — 3/14. b) mozsaras teknő (2/18)¹⁸⁶

Az árkok befejezéséig Károly herceg csapatai a tüzérség telepítésében kétség-telenül előnyösebb helyzetbe kerültek, és a Jelentések írója szerint „Unsere Sachen gehen kayserl. Seits besser, als Chur-Bayerischer von statten, einestheils weilen wir mehrer Vortheil zu approachen und andertheils keine so grosse feindl. -Gegen-Defension haben, auch wir auss Unserer schwehren Stücke besser, als Sie bedienen können.”¹⁸⁷ A császáriak lendülete a későbbiekben sem csökkentek. Elsőként július 8-án, annak következtében, „hogy a svábhegyi üteg nem működik a várt sikerrel, . . . hogy az ágyúk nem lőnek be a városba, elrendeltetett, hogy 5 ágyú, a spanyol főtüzér találmánya, állíttassék a hegyre és amazok véssenek el, . . .”¹⁸⁸ Ezt követően a július 27-ig terjedő időszakban már a Vár falai alatt állították fel lövegeiket, így

8. július 10-re a 3. parallelben a brandenburgiak üteget 6 db, július 12-től 9 db, július 18-tól 12 db feles Karthaunéval (Juvigny, 2/32 is így jelöli: Fontana, 3/20 8 db-ot tüntet fel) a Murád pasa (21) és Sziauvus pasa rondellái (20) közti kurtina (18) ellen;

9. július 11-re a 4. parallelben a császáriak üteget az Esztergomi rondella (15) és annak kurtinája (17) ellen 9 db feles Karthaunéval;

¹⁸⁴ L. pl. az északi oldalon jún. 27-én végrehajtott kitörést. L. *Diarium*, jún. 27.

¹⁸⁵ L. a 27. oldalt.

¹⁸⁶ A felsorolt és az alább következő terminusok és darabszámok részben a tüzérség telepítését összefoglaló táblázat egyértelműnek tekinthető adatain, részben saját következtéseimen alapulnak. A tételes felsorolásban eltekintek a hivatkozástól, mivel a forráshelyek a dátumok ismeretében visszakereshetők.

¹⁸⁷ „Dolgaink itt a császári oldalon jobban mennek, mint a bajor választófedelemieknél, mivel nekünk nagyobb előnyünk van az árkolásban, másrészt az ellenség védelme nem túl erős velünk szemben, ráadásul nagy ágyúinkkal jobban lövünk, mint ők (ti. a bajorok). *Jelentések*. 720–721. o. júl. 6.

¹⁸⁸ *Richards*, 255. o. júl. 8.; *Károlyi*, 252. o.; *Juvigny* (2/8) is már 5 ágyúval jelzi ezt az üteget.

10. ugyancsak július 11-re a brandenburgiaknak a városra tüzes golyókat lövő 22 db (?) 3 fontosát (2/11, 3/31), és

11. a mellettük sorakozó 4 db (?), gyújtóbombákat lövő haubicot (2 25 ?);

12. július 17-re a Víziváros falán (1) kívül álló, az Esztergomi rondella (15) külső oldalát lövő (Gonzalez-féle ?) üteget 3 db feles Karthaunéval (2/3, Fontanánál, 3/13, 2 db), illetve

13. július 21-re (?) a Víziváros falán (1) kívül álló 3 ágyú melletti (a térképek szerint mögötti) 4 mozsaras teknőt (2/17, 3/14 c) hozták tűzkész állapotba.

Néhány, csak a források, illetve csak Károlyi által leírt objektum helyének, céljának és lövegei számának megítélése bizonytalan, így többek között:

a) A fentebb 8-as, illetve 9-es számmal jelzett üteget ilyen formában csak a Journaux, az Önkéntes naplója (?) és Károlyi említette.¹⁸⁹ Feltűnő azonban, hogy egyesek 2 háromágyús ütegről beszélnek,¹⁹⁰ mások viszont egy hatágyús császári.¹⁹¹ és egy ugyancsak hatágyús brandenburgi ütegről.¹⁹² A császári ütegnél nem tudom eldönteni, vajon hat, avagy kilenc löveg a helyes adat? A másik ütegről Richards július 10-i leírása közli, hogy „a brandenburgiak egy hat 24 fontosból és bal felől egy három 24 fontosból álló ágyúüteget állítottak viárkaikba, melyek most keresztüzet tartanak fenn a karózatra”.¹⁹³ Ezek szerint ez a nagy üteg két részből tevődött össze, amit az ütegállás tört vonalú ábrázolásával Juvigny (2/32) és Fontana (3/20) térképe is jelez.¹⁹⁴ Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy július 12-én és 17—18-án több — bár mindkét esetben más és más — forrás határozottan utal az üteg újbóli kiegészítésére.¹⁹⁵

b) A július 11-én többek által említett 5 db ágyú és 2 db mozsár (ezekhez másnap 1 db ágyú és 2 db mozsár csatlakozott)¹⁹⁶ helye, célja is bizonytalan.¹⁹⁷ Némi eligazítást ad a Jelentések bejegyzése, amely ugyanaznap az előbbiekkal nagy valószínűséggel azonos 5 db ágyú és 4 db mozsár felállításáról tudósít, ezek egy vonalban sorakoznak egymás mellett, 50 lépésnyire a réstől.¹⁹⁸ Juvigny (2/5, 2/18) és Fontana (3/13, 3/14 d) térképein egyetlen ilyen pont lehető fel, éspedig a 3. és 4. parallel között, a várofsfal (1) belső oldalától nem messze. Továbbá bizonytalan még

c) a július 15-én Károlyi szerint¹⁹⁹ a 4. parallelben létesült 4 ágyús brandenburgi üteg egészében, minthogy sem a források, sem a térképek nem tudnak róla ;valamint

d) a július 15-én, majd július 19-én Zenarolla által leírt 3 ágyús üteg,²⁰⁰ amely valahol az Esztergomi rondella alatt helyezkedett el (erről Grimani is

189 Journaux, júl. 10., 11.; Önkéntes, 265. o. júl. 10.; Károlyi, 252—254. o.

190 Deák, 37. o. júl. 8.; Zenarolla, 117. o. júl. 7.; Önkéntes, 264. o. júl. 8.

191 Jelentések, 724. o. júl. 8.; Zenarolla, 117. o., júl. 8., 118—119. o. júl. 9.

192 Uo., 1686/12, júl. 9.

193 Richards, 256. o. júl. 10.

194 Az már szinte „természetes” velejárója az efféle problémáknak, hogy Juvignynél a 9 db ágyú 5:4 arányban oszlik meg, Fontanánál pedig csak 8 db ágyú szerepel 4—4-es felállításban. Érdekes, hogy a térképek sem tudnak a 9 ágyús császári ütegről.

195 1696/12, júl. 12.; Hadinapló, 131. o. júl. 12.; Zenarolla, 120. o. júl. 12., illetve Deák, 47. o. júl. 12., illetve Deák, 47. o. júl. 18.; Önkéntes, 270. o. júl. 17.

196 1686/12, júl. 12.; Zenarolla, 120. o. júl. 12.; Hadinapló, 131. o. júl. 12.

197 1686/12, júl. 12.; Deák, 40. o. júl. 11.; Henrik, 510—511. o. júl. 11.; Zenarolla, 119. o. júl. 11. Hadinapló, 131. o. júl. 11.

198 Jelentések, 726. o. júl. 11.

199 Károlyi, 291. o.

200 Zenarolla, 122. o. júl. 15., 125. o. júl. 19.

beszél²⁰¹), s amely esetleg a Deák-féle napló által július 16-án említett két üteg egyikével azonos.²⁰²

3.3.2 A tüzérség telepítése a déli fronton

A déli oldalon július 7-re fejeződtek be a legfontosabb földmunkák.²⁰³ Bár itt az adatok száma ismét meglehetősen csekély és megint sok az ellentmondás közöttük, mégis megállapítható, hogy

16. július 1-re a gellérthegyi, 7 db 24 fontosból álló, a Nagyrondelett (84) lövő üteg (2/39), majd miután az hatástalannak bizonyult,²⁰⁴

17. július 6-ra (7-re ?) az azt fölváltó Bérc utcai másik, 7 db (Fontanánál, 3/48 6 db, Juvignynél, 2/46 8 db) 24 fontos ágyúból álló üteg;

18. július 3-ra a Döbrentei u. közepe táján egy 4 db 12 fontos ágyúból álló, a Vízi rondella (91) ellen irányzott üteg; továbbá

19. július 3-ra a tabáni templom melletti teknő 5 db 60 fontos mozsárral, majd 4-től további 1 db 140 és 1 db 200 fontos mozsárral (Fontanánál 5 — 3/47) tűzkész állapotba került.

20. Július 5-re befejezték ugyan Nagyrondeella és a paloták oldalát lövő naphegyi 10 db (2/44, Fontanánál, 3/46, 6 db) 24 fontos ágyúból álló üteget, ez azonban „einem sehr grossen Feuer des Feindes exponirt ist, . . . grossen Schaden gelitten, und zweifelt man, dass selbige [ti. az ütegtállítás] conservirt werden kann.”²⁰⁵

A forrásokban megemlített többi üteg telepítési ideje és helye bizonytalan. Felteszem, hogy még legalább két üteg létesült. Egyfelől Schmettau jelentéseinek melléklete szerint

e) június 26-án (?) „6 Stück auf Höhe dass Gerhardt-Berges gepflanzt worden, womit man auf dess Schloss-Rondell canoniren und die Schantz Arbeiter secundiren kan, . . .”²⁰⁶ (a térképek csak 3 ágyúról tudnak). Másfelől De la Vigné nyomán következtetni lehet

f) egy másik, talán mozsarakból álló, fedezőüteg meglétére.

Az árkolás befejezésétől a július 27-i rohamig, minden nehézségük ellenére, a bajorok sem lankadtak. Jóllehet a török tüzérség ez idő alatt két üteget is elnémította,²⁰⁷ mégis, a rendkívül jól megszervezett és sikeres július 16-i akciójukkal, amellyel tulajdonképpen végrehajtották a glacis megkoronázását, állást tudtak foglalni a rondella (84) contrescarpe-ján. Az eredmény értékét tovább növeli, hogy mindezt csekély emberáldozattal, valamint komolyabb tüzérségi előkészítés és tűztámogatás nélkül vitték véghez. A mondott időszakban tehát elkészült:

21. július 8-ra az Orom utca végétől északra egy, a Nagyrondelett lövő 5, 9-től 10 (Juvigny, 2/38, 12, Fontana, 3/43, 6) ágyús üteg;

201 Bubits, 202. o. Grimani júl. 19-i levele.

202 Deák, 45. o. júl. 16.

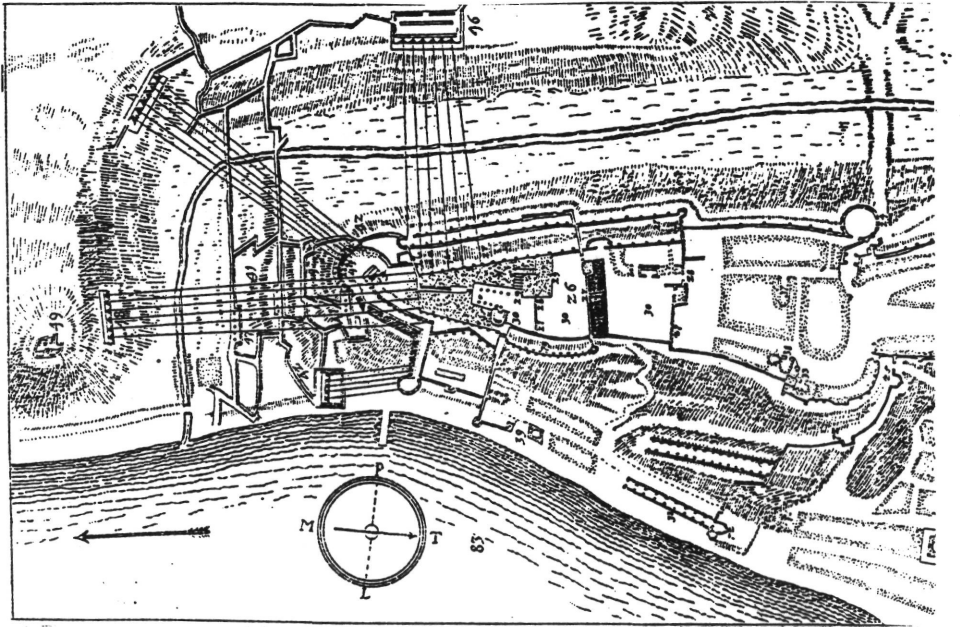
203 L. a 27. oldal.

204 Károlyi, 277. o.

205 „... nagyon erős ellenséges tűznek van kitéve... nagy károkat szenvedett, és kétséges, hogy meg tudják tartani.” *Jelentések*, 724. o. júl. 8.; 1. még uo. 723. o. júl. 7.; *Richards*, 253. o. júl. 6-7.; *Zenarolla*, 116. o. júl. 6.; *Károlyi*, 272-273. o.

206 „... 6 ágyút telepítettek a Gellért-hegy tetejére, amikkel a Palota-rondelett [ti. a déli Nagyrondelett] ágyúzhatják, és az árkásokat támogatathatják, . . .” *Jelentések*, 717. o. jún. 26.

207 Bár Károlyi, 278. o. Cormailon bajor szolgálatban álló francia tiszt levelére hivatkozva öt leszerelt ütegről beszél, állítását végül is csak az első gellérthegyi és a naphegyi üteggel kapcsolatban fejti ki.



3. sz.

22. július 17-re a contrescarpe-on állványra helyezett 4 db 24 fontos ágyúból álló üteg, ezt azonban a török szétrombolta, így csak július 21-re tudták valóban használható állapotba hozni (2/41);

23. július 15-re a Lisznyai utca 19. sz. feletti, a kitorések elhárítására létesített, Juvigny szerint (2/45) 3 db táborigyűvel felszerelt üteg;

24. július 21-re az Ybl Miklós téren egy azonos célú és erejű üteg (Fontanánál 5 ágyús. Juvigny, 2/47, szerint pedig itt ostromágyúk álltak), illetve

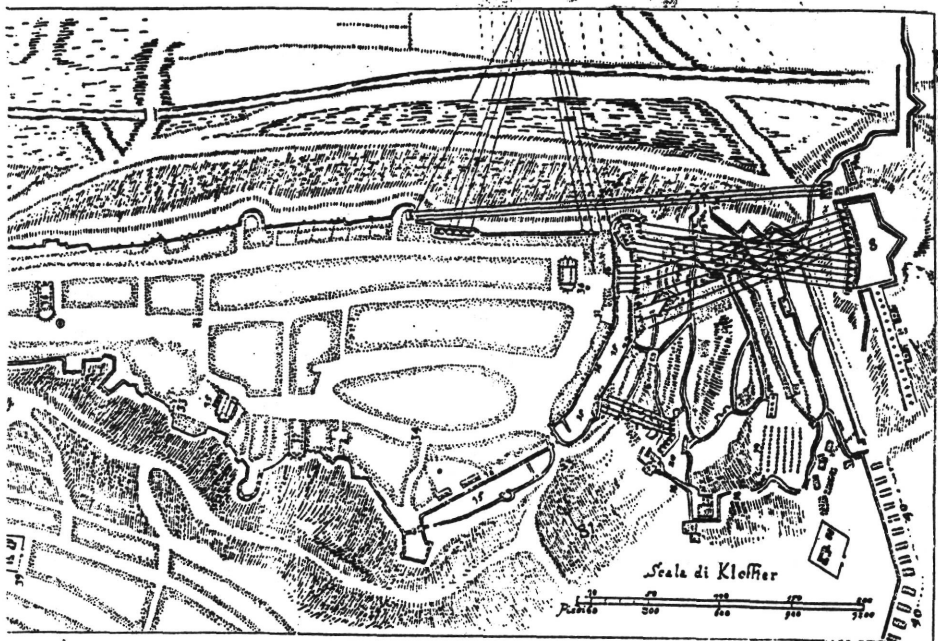
25. július 11-re a Szebenyi Antal tér közepén egy 3 mozsaras (Fontanánál 4) teknő, és

26. július 21-re a contrescarpe-on az ágyúk mellett egy 4 mozsaras teknő (?) (3/47).

3.3.3 A tüzérség telepítésének rendszere

A Vár ellen felállított ütegek a térképek²⁰⁸ és a források imént ismertett adatai szerint négy csoportban tömörültek: az első az északi front feletti kiemelkedő pontokon (1, 2, 3, 5), a második az ottani paralelekben (7, 8, 9, 12, 13, 15. b. d), vagy azokhoz szorosan kapcsolódva (4, 6, 10, 11, 14) épült ki; a harmadik a déli oldalon a Várat körülvevő magaslatokon félkörben (16, 17, 20, 21, e), a negyedik pedig az ottani árokrendszerben (18, 19, 22, 23, 24, 26, f [?]) helyezkedett el. Az egyes csoportokban levő ütegek számában jelentős eltérések figyelhetők meg. A császári oldalon, csak a közvetlenül a Várra irányított lövegeket figyelembe véve, az ütegek döntő többsége az árokrendszerhez kötődött (14-ből 13), míg a bajoroknál csak alig több mint a fele (8[7?]-ből 5) található a paralelek közt. Ez egyrészt nyilvánvalóan következett a földrajzi környezetből. Másrészt viszont, nézetem szerint, a védművek szerkezete is szükségessé tette

²⁰⁸ Juvigny. De la Vigne és Fontana térképei.



térkép

ezt a megoldást, mivel délen a front szintkülönbsége, a védelem lépcsőzottsége jóval nagyobb, mint Északon.

A leírásokból kitűnik, hogy az ütegcsoportok feladatai is eltértek egymástól. Az északi oldalon a contrevallationban, vagy azon belül álló összes ágyúüteg a falakat rombolta, vagy a mellettük települt mozsarakkal együtt közvetlenül a falak mögötti területet lőtte. A déli részen viszont a paloták alatt elhelyezkedő ágyúütegek csak a Nagyrondellát (84) és a magas déli falat (8) törték, a mellettük álló mozsarak a szorosan vett mögöttes területet lőtték, a Gellért-, és a Naphegy lövegei pedig kezdetben főként az árkázműveleteket fedezték a kitörések ellen,²⁰⁹ a későbbiekben pedig a paloták magasabban fekvő céljaira tüzeltek (pl. az István-toronyra).

Nem érdektelen megvizsgálni a lövegek számát, jóllehet az ütegtelepítésnél említett bizonytalanságok miatt azt csak közelítőleg tudom meghatározni. Így több jel mutat arra, hogy az ostrom előrehaladtával a falaktól távolabb eső ütegektől előbbre telepítették a lövegeket, illetve problematikus a kilőtt lövegek számának és pótlásának megítélése.

A császári tüzérség esetében 42 db feles Karthaune, illetve 9 db ismeretlen típusú, de valószínűleg szintén ostromágyú, 28 db táborigényű és 30 db mozsár, a bajoroknál pedig 31 db feles Karthaune, 13 db táborigényű és 14 db mozsár beállításáról van nagyjából biztosnak tekinthető adatunk. Ez összesen 158 db iöveg, ami az egész keresztény tüzérségnek kétharmada. Az említetteken túlmenően azonban feltételezhető nagyobb számú kiskaliberű ágyú elhelyezése az árokrendszer sáncaiban is. Mindebből látható, hogy a keresztények, korabeli mércével is, komoly tüzerőt összpontosítottak a védelem feltörésére, s a július 27-i roham sikere is jelentős részben a tüzérség teljesítményének köszönhető.

209 Röder, 184. o. Bádeni Lajos jún. 30-i levele; Jelentések, 717. o. jún. 26.

I. A BUDA OSTROMÁRA FELVONULTATOTT

Lotharingiai Károly

Ezred ¹	Károlyi ²	MKA ³	Hadinapló ⁴
császáriak			
Starhemberg	1500	1500	1500
Mansfeld	1500	1500	1500
Croy	1500	1500	1500
Souches	1500	1500	1500
Diepenthal	1500	1500	1500
Thüngen	1500	1500	1500
Neuburg	1500	1500	1500
Lothringen	1500	1500	1500
Salm 5 század	750	750	750
Kaiserstein 4 század	600	600	600
Leslie			
Heissler			
horvátok			
magyarok			
	13350	13350	13350
brandenburgiak			
Leibgarde	2000 ⁵	? ⁶	1151 ⁷
Churfürstin	578	?	578
Churprinz	578	?	578
Prinz Philipp	578	?	
Derflinger	578	?	578
Prinz Anhalt	578	?	578
Barfuss	578	?	578
Dönhoff	578	?	578
Kurland	578	?	578
Gránátosok 2 század			36
	[6624]		[5233]
svábok			
Öttingen	—		?
Baden-Durlach	—		?
	2000		
frankok			
Köth	—		?
	1000		

1 A jegyzékben szereplő nevek írásmódja alapvetően *Károlyi* névalakjait követi. Amennyiben az adott név nála nem fordul elő, úgy a forrásban található alak szerepel.

— = a forrás név szerint nem említi az ezredet, de az adott csapatrestre van összesített adat.
? = a forrás név szerint említi az ezredet, de nincs létszámadat.

() = valószínűsíthető létszám.

[] = a forrás hibás összeadása esetén a helyes végösszeg (a forrás adata mellett), vagy saját összesítés (önállóan áll); az „ÖSSZESÍTÉS”-ben az első zárójel a hiányzó összesítést, a második a korábbi rossz összeadások korrigálását jelenti.

2 *Károlyi*, 116–118. o.

3 *MKA*, 26–30. o.

4 *Hadinapló*, 108–112. o.

5 *Károlyi*, 244. o. A brandenburgiak létszámával kapcsolatos problémákra nézve l. a szövegben a 15. jegyzetet.

6 *MKA*, 28. o.

7 *Hadinapló*, 95–96. o. külön felsorolja a brandenburgi csapatokat.

SEREGEK LÉTSZÁMA ÉS BEOSZTÁSA

hadteste — gyalogság

1686/40.	Önkéntes ⁸	Deák ⁹	1686/15. ⁹
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
750	750	1500	750
600	600	1500	600
	1500		
	1500		
	3000		
	4000		
13350	23350		
1157			
1156			
570			
578			
578			
578			
578			
5195			
?			
?			
2000			
?			
1000			

⁸ Önkéntes, 252—255. o.

⁹ Deák, 128—130. o. Ennél a forrásnál, illetve a 1686/15. sz. listában (HL T. 11. 1686/15. „Stand: vnd Starkhe Jhrer Kayl: Armata, wie auch der Hungarn, vnd Reichs: oder Teütschen Auxillar Völkher, wie man vermaint selbige dises 1686te Jahr in dass feld zu bringen, ...” (a továbbiakban: 1686/15.) az ezredek nem seregtestekbe osztva szerepelnek, hanem egyszerű felsorolásban, így a beosztás szerinti helyen csak beírtam a fenti két forrásban talált adatokat. Ezért hiányzik az alábbiakban e két forrásnál az egyes seregtesteknél a létszámok összesítése.

Lotharingiai Károly hadteste — lovasság

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
császári vértések							
Caprara	800	800	800	800	800	800	800
Dünnewald	800	800	800	800	800	800	800
Pálffy	800	800	800	800	800	800	800
Gondola	800	800	800	800	800	800	800
Taaffe	800	800	800	800	800	800	800
Mercy	800	800	800	800	800	800	800
Neuburg	800	800	800	800	800	800	800
Hannover	800	800	800	800	800	800	800
Truchsess	800	800	800	800	800	800	800
Fürstenberg 6 század	480	480	480	480		800	480
Paze					800		
dragonyosok							
Schultz	800	800	800	800	800	800	800
Serau	800	800	800	800	800	800	800
Styrum	800	800	800	800	800	800	800
Lodron (horvátok)	800	800	800	800	1100		800
	10880	10880	11180	11180	11500		
brandenburgiak			[10880]	[10890]			
Prinz Heinrich zu Sachsen (vértés)	600	?	695	595			
Strauss (vértés)	600	?	695	695			
Leibgarde (dragonyos)		?	779	779			
	[1200]		[2169]	2069			
svábok							
Cronsfeld (vértés)	—		?	—			
Heustatt (vértés)	—		?	—			
	2000			2000			
frankok							
?	—			—			
	2000			2000			

Miksa Emánuel hadteste — gyalogság

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
császáriak							
Baden	1500	1500	1500	1500		1500	1500
Aspremont	1500	1500	1500				1500
Beck	1500	1500	1500	1500		1500	1500
Fürstenberg	1500	1500	1500	1500		1500	1500
Metternich 5 század	750	750	750	750		1500	750
	6750	6750	[6750]	5250			
bajorok							
Leibgarde	?	—	—	—			
Steinau	?	—	—	—			
Rummel	?	—	—	—			
Gallenfels	?	—	—	—			
Seibolsdorf	?	—	—	—			
bajor kerületből 1 zászlóalj	?	—	—	—			
	5000	5000	5000	5000			
szászok							
Sachsen-Weissenfels	?	? ¹⁰	—	—			
Kuffer	?	?	—	—			
Löben	?	?	—	—			
	3000	3000	3000	3000			
						Baden Sereni De la Vergne 5 század Scherrffenberg Metternich 5 század Beck Aspremont Houchin Fürstenberg	
							12000

Miksa Emánuel hadteste — lovasság

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1886/40.	Önkéntes	Deák	1886/15.
császáriak							
Paze (vértés)	800	800	800	800		800	800
Savoyen (dragonyos)	800	800	800	800		800	800
	1600	1600	[1600]	1600			
bajorok							
Arco (vértés)	?	—	—	—			
Bielcke (vértés)	?	—	—	—			
Latour (vértés)	?	—	—	—			
Leibgarde (vértés)	?	—	—	—			
Salaburg (vértés)	?	—	—	—			
Arco (dragonyos)	?	—	—	—			
Soyer (dragonyos)	?	—	—	—			
	300	3000	3000	3000			
szászok							
Trautmannsdorf	?	?	—	—			
Haugwitz	?	?	—	—			
	1700	1700	1700	1700			
					Sachsen-Lauenburg Caraffa Veterani Piccolomini Heissler Götz Croy Fürstenberg Castelli Tutewin Savoya Magni		

Scherffenberg hadteste

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686 '40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
gyalogság							
Scherffenberg	(1500)	? ¹¹	1500	1500	—	1500	1500
Sereni	(1500)	?	1500	1500	—	1500	750
Spinola	(1500)	?	1500	1500	—	1500	
	4500	4500	4500	4500			
lovasság							
Götz (vértés)	(800)	?	800	800	—	800	800
Piccolomini (vértés)	(800)	?	800	800	—	800	800
Sachsen-Lauenburg (vértés)	(800)	?	800	800	—	800	800
Sainte-Croix (vértés)	(800)	?	800	800	—		800
Verterani (vértés)	(800)	?	800	800	—	800	800
Tettwin (dragonyos)	(800)	?	800	800	—	800	800
Magni (dragonyos)	(800)	?	800	800	—	800	800
	5600	5600	5600	5600			
magyarok	2000	2000		2000			
összesen	12100	[12100]	10100	12000 [12100]	13000		

Caraffa hadteste

gyalogság							
De la Vergne	(1500)	5 szá. (750) ¹²	1500				
Metternich		5 szá. (750)		1500		1500	1500
	1500	(1500)	[1500]	[1500]			
lovasság							
Caraffa (vértés)	(800)	? (800)	800	800		800	
Heißler (vértés)	(800)	? (800)	800	800			800
Castell (dragonyos)	(800)	? (800)	800	800		800	800
	2400	(2400)	[2400]	2400			
magyarok	6000	2000	8000	6000			
összesen	[9900]	(5900)	[11900]	9900			

11 MKA, 13. o. 1. jegyzet.
12 MKA, 25. o. 1. jegyzet.

Schultz hadteste

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
gyalogság							
Leslie		1500	1500	1500		1500	1500
Heister		1500	1500	1500		1500	1500
		3000	3000	3000			
lovasság							
Montecuccoli (vértés)		800	800	800		800	800
Herbeville (dragonyos)		800	800	800		800	800
		1600	1600	1600			
Felső rajnaiak	1500	1500	1500	1500			
magyarok, horvátok, szlavónok							
	?	?	?				
összesen	6100	6100	6100	6100			
	+magyarok	+magyarok	+magyarok				

LOTHARINGIAI KÁROLY HADTESTE ÖSSZESEN

	Károlyi ¹³	MKA	Hadinapló ¹⁴	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
császári gyalogság	13350		13350	13350		23350	
brand. gyalogság	5195 [6624]			5195 [5233]			
sváb gyalogság	2000			2000			
frank gyalogság	1000			1000			
császári lovasság	10880	10880	11180 [10880]	11180 [10880]		11500	
brand. lovasság	2069 [1200]			2069 [2169]			
sváb lovasság	2000			2000			
frank lovasság	2000			2000			
brand.-iak összesen	7264 [7824]	8200	8200 [7685]	7346 [7264]		8200	
svábok összesen	4000	4000	4000			4000	
frankok összesen	3000	1500	1500			1000	
svédek összesen		1300	1300			1300	
szászok összesen						4700	
rajnaiak összesen						1500	
magyarok		3000	3000				
császáriak összesen	[24230]	[24230]	[24530] [24230]	24530 [24230]		[34850]	
segédcsapatok összesen	[14264] [14824]	[18000]	[18000] [17485]	16348 [14264]		20700	
mindösszesen	38494 [39054]	42230	42530 [41715]	40878 [38494]		55550	

MIKSA EMÁNUEL HADTESTE ÖSSZESEN

császári gyalogság	6750	6750	[6750]	5250		12000	
bajor gyalogság	5000	5000	5000	5000			
szász gyalogság	3000	3000	3000	3000			
császári lovasság	1600	1600	[1600]	1600		9280	
bajor lovasság	3000	3000	3000	3000			
szász lovasság	1700	1700	1700	1700			
bajorok összesen						8000	
magyarok		800	800			6000	
császáriak összesen	8350	8350	[8350]	8350 [6850]		[21280]	
segédcsapatok összesen	12700	[13500]	[13500]	12700		14000	
mindösszesen	21050	21850	21850	21500 [19550]		35280	

13 A brandenbúriak létszámával kapcsolatos problémákra nézve I. a 15. jegyzetet.
 14 Hadinapló, 106. o. összesítésként 8200 brandenbúri katonára szerepel, no. 96. o. tételes fel-
 sorolásuk végösszegeként 8289 fő, helyesen összesedve 7885 fő.

ÖSSZESÍTÉS

	Károlyi	MKA	Hadinapló
Lotharingiai Károly hadteste			
császári gyalogság	13350	13350	13350
császári lovasság	10880	10880	11180 [10880]
birodalmi gyalogság	8195 [9624]	15000	15000 [14485]
birodalmi lovasság	6069 [5200]		
magyarok		3000	3000
összesen	38494 [39054]	42230	42530 [41715]
Miksa Emánuel hadteste			
császári gyalogság	6750	6750	[6750]
császári lovasság	1600	1600	[1600]
birodalmi gyalogság	8000	8000	[8000]
birodalmi lovasság	4700	4700	[4700]
bajorok			
magyarok		800	800
összesen	21050	21850	21850
magyarok	8000		
Scherffenberg hadteste			
császári gyalogság	4500	4500	4500
császári lovasság	5600	5600	5600
magyarok	2000	2000	
összesen	[12100]		
Caraffa hadteste			
császári gyalogság	1500	(1500)	1500
császári lovasság	2400	(2400)	[2400]
magyarok	6000	2000	8000
összesen	[9900]	(5900)	[11900]
Schultz hadteste			
császári gyalogság	(3000)	3000	3000
császári lovasság	(1600)	1600	1600
felső rajnaiak	1500	1500	1500
magyarok	?	?	?
összesen	6100+?	6100+?	6100+?
császári gyalogság	[29100]	[29100]	[29100]
császári lovasság	[22080]	[22080]	[22380] [22080]
császáriak összesen	[51180]	[51180]	[51480] [51180]
birodalmi gyalogság	[17695] [19124]		
birodalmi lovasság	[10769] [9900]		
összesen	[28464] [29024]	[29200]	[29200] [28685]
magyarok	[16000+ ?]	[7800+ ?]	[11800+ ?]
horvátok			
mindösszesen	[95644+ ?] [96204+ ?]	[88180+ ?]	[92480+ ?] [91665+ ?]

1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
13350	23350		
11180 [10880]	11500		
9979 [8195]	20700		
6369 [6069]		3000	
40878 [38494]	55550		
5250	12000		
1600	9280		
8000			
4700	8000		
	6000	2500	
21500 [19550]	35280		
4500			
5600			
2000			
12000 [12100]	13000*		
1500			
2400			
6000		3000	
9900			
3000			
1600			
1500		2500	
6100			
29250 [27600]	[35350]	39000	28350
22400 [22080]	[20780]	[20800]	22080 [21280]
51650 [49680]	[56130]	[59800]	50430 [49630]
[20600] [17695]			
[8800] [10769]			
[29400] [28464]	[28700]	[31100]	28000
12000 [8000]	6000		11000
12000	13000*		
105050 [86114]	103830	90900	89430 [88630]

**II. A BUDA OSTROMÁRA FELVONULTATOTT
KERESZTÉNY TŰZÉRSÉGRŐL KÉSZÜLT
KIMUTATÁSOK TÁBLÁZATOS ÖSSZEJÉZÉSE***

Forrás	Zenarolla ¹		Röder ²	Hadinapló ³		Deák ⁴		1686/31. ⁵
	lista ⁶	össz. ⁷		tétel ⁸	tétel ⁹			
ágyúk/darab								
45f	2	2	2	e.K.	12		12	12
40f	11	11	11	f.K.	50		50	50
36f	1	1	1	n.K.	36		35	36
24f	44	49	49	Fn.	36	Ft.	36	36
16f	3	3	3	eá.	80		80	80
12f	4	10	10					
6f	10	16	16					
3f	3	56	55					
össz.	78	148	147		214		213	214
haubic/darab								
12f		4	15f	4	16f	12	12	12
30f		2		2				
össz.		6		6		12	12	12
mozsár/darab								
200f		7	7	400f	8	4.0 m	8	8
150f		4	4	300f	8	3.0 m	8	8
100f		10	10	200f	12	2.0 m	12	12
70f		2	2	150f	12	1.5 m	12	12
60f		8	8					
30f		2	2					
össz.		33	33		40		40	40
lőpor/mázsa, font								
		245.75						
		2978						
		5175.75						
		730						
össz.		9407.80	9497		12000		12000	12000
		[9129.50] ⁹						

* Rövidítések:
e. K. = egész Karthaune, f. K. = feles Karthaune, n. K. = negyed Karthaune, Fn. = Falkaun, Ft. = Falkonett, eá. = ezredágyú, f = font, m = mázsa.
1 Zenarolla, 162—172. o.
2 Röder, 180. o.
3 Hadinapló, 101—105. o., 112—113. o., 317—320. o., 327—328. o.
4 Deák, 131—133. o.
5 HL T. 12. 1686/31. „Specification des jenigen Geschützes, der Munition u. Zeugs-Requistien so für dieses Jahr 1686 zu der Operation und Kais. Feld-Artillerie parat stehet, ...”. (a továbbiakban: 1686/31.)
6 Zenarolla a különféle anyagokat és eszközöket először tételenként részletezve közli.
7 Zenarolla az egyes tételek összesítését is megadja, ennek eredményei azonban többnyire eltérnek az előbbi listától.
8 A Hadinapló, a Deák-féle napló és az 1686/31. sz. jegyzék tételei eltérnek az előző két forrástól.
9 A [] között az általam elvégzett összesítés található.

Forrás	Zenarolla		Röder	Hadinapló	Deák	1686/31.
	lista	össz.		tétel	tétel	
kanóc/mázsa, font						
		400 175 300 1989.90				
össz.		2872.90 [2864]	2872	3800	800	3800
ólom (golyó)/mázsa (Centner)						
		364 836 450 685 10		öntött 800 öntetlen 4000	2800 409	800 4000
össz.		2345	2345	4800	3209	4800
láncos golyó/darab						
24f		175				
12f		228				
6f		38				
össz.		441	441	4000	4000	4000
vas ágyugolyók/darab						
45f	?	600		e.K. 10000	10000	10000
40f	3750	5250		f.K. 60000	60000	60000
36f	3150	3150		n.K. 30000	30000	30000
34f	1042	1042		Fn. 36000	Ft. 36000	36000
32f	1019	1019		ea. 80000	80000	80000
24f	53672	53672				
22f	200	200				
20f	904	904				
16f	3948	13948				
12f	15977	16177				
6f	9888	10038				
3f	16394	16394				
össz.	109944	110144 [122394]	122264	216000	216000	216000
kartács/darab						
24f		110				
12f		164				
6f		200				
3f		429				
össz.		903	893		12000	12000

Forrás	Zenarolla		Röder	Hadinapló		Deák		1686/31. Granat ¹²
	lista	össz.		tétel	tétel	tétel		
	tarackgránát ¹⁰		Haubitz gránát		pattantyú ¹¹			
darab								
					12000 6000			12000 6000
össz.	200		200		18000		6000	18000
bombák/darab								
200f	948	948		400f	3000	4.0m	3000	3000
150f	1389	1380		300f	3000	3.0m	3000	3000
100f	6316	6316		200f	4000	2.0m	4000	4000
60f	6325	6325		150f	5000	1.5m	5000	5000
50f	1201	1201						
25f	1653	1650						
16f	1380	1380						
össz.	19212	19212 [19200]	19412		15000		15000	15000
	robbanógolyó ¹³		Carkossen		gyújtó lövet ¹⁴			
darab								
100f	530	500			12000			
60f	1774	1774			2000			
össz.	2304	2304 [2274]	2204		14000		2000	2000
	tűzesgolyó ¹⁵		Feurballen	Mord- und Brandkugeln	robbanó és tűzes-golyók			
darab								
100f		595						
60f		555						
össz.		1150	1150		2000		2000	2000
kézigránát/darab								
	26146	26146						
	25936	27960						
össz.	52082	54106	54106		84000		84000	84000

10 Az eredetiben feltehetően itt is „Haubitzgranat” szerepelt, minthogy többnyire a „Haubitz”-ot szokták — hibásan — „tarack”-ként magyarra fordítani.

11 A „gránát”-ot fordítottan így Deák.

12 Az eredetiben „Ein ganz neue Art von Granaten 6000” szerepel.

13 Az azonosságra csak Röder megnevezése alapján, illetve a két egyfonma adat nyomán következtek.

14 Mellette zárójelben: Carcassen.

15 Ismét Röder nyomán egyeztetve.

III. TÁBLÁZAT A TÖRÖK TŰZÉRSÉG LÖVEGEINEK LÉTSZÁMÁRÓL
ÉS KALIBEREIRŐL A FORRÁSOK ALAPJÁN

Forrás ¹	1	2	3	4	5
Kaliber	Ágyúk				
10 lat	0	3	0	1	—
16 lat	0	2	4	3	—
24 lat	0	4	4	4	4
1 font	8+1 ²	8+1 ²	6	9	9
1,5 font	3+2	3+2	5	5	5
2 font	19+5	19+5	22+1 ³	24	24
2,5 font	4+1	4+1	1	4	—
3 font	7+6	20+6	22	23	—
4 font	2	2	2	2	2
5 font	1	1	1	1	1
6 font	6+3	6+3	10	9	9
7 font	0+1	0+1	0	1	1
8 font	4+4	4+4	7	8	8
9 font	1	1	0	1	1
10 font	2	2+1	4	3	—
12 font	4+1	4+1	5	5	5
16 font	1	1	0	1	1
20 font	2+1	2+1	3	3	3
24 font	4+1	5+1	5	6	—
30 font	3+4	5+4	6 ⁵	9	—
36 font	12+2	6+2	8	8	8
40 font	14+4	14+4	19	28	—
45 font	0	0	1	0	0
48 font	5+10	5+10	13	5	—
50 font	2	1	0	2	—
54 font	0	0	1	0	0
55 font	1+2	1+2	1	3	3
60 font	3	3	2	3	3
64 font	0	0	1	0	0
70 font	3+1	3+1	3	4	4
72 font	1	1	1	1	1
80 font	1	1	0	1	1
84 font	1	1	1	1	1
150 font	0	0	1	0	0
200 font	1	1	0	1	1
összesen	115+49	133+50	160	179	

Mozsarak⁵

5 font	0	4	4	5	—
8 font	0	2	2	2	2
30 font	2	2	0	1	—
34 font	1	1	1	1	1
35 font	4	4	4	4	4
40 font	1	1	1	1	1
60 font	5	5	3	5	5
65 font	1	1	1	1	1
66 font	0	1	1	1	1

1 A számmal jelölt források: 1 *Zenarolla*, 173–175. o.; 2 *Hadinapló*, 222–224. o., 400–403. o.; 3 *Römer*, 50–55. o.; 4 *MKA*, 117–120. o.; 5 A legvalószínűbb számadat.

2 *Zenarolla* és a *Hadinapló* külön közli a használhatatlanná vált lövegeket, ezeket „+” jellel választottam el az épek mondott példányok számától.

3 A forrásban „Egy török ezredi ágyú”-ként szerepel, de az *MKA* adataival összevetve valószínűleg egy 2 fontos volt.

4 A forrásban az egyik példány „taraczk török ágyú” néven fordul elő, megítélése bizonytalan.

5 A *Hadinapló* ezeket tarackoknak mondja, holott a német eredetiben „Pöller” olvasható, és a számbeli egyezésekből nyilvánvaló, hogy itt a mozsarakról van szó.

Forrás	1	2	3	4	5
Kaliber					
70 font	1	0	0	0	0
100 font	1	1	1	1	1
200 font	1	1	1	1	1
összesen	17	23	19	23	
Haubitzok⁶					
7 font	1	1	0	1	1
8 font	3	3	3	2	3
11 font	1	1	1	1	1
12 font	3	3	3	3	3
15 font	1	1	1	1 (?) ⁷	1
összesen	9	9	8	8	
Összesen					
ágyúk	164	183	160	179	
mozsarak	17	23	19	23	
haubitzok	9	9	8	8	
egyéb	8 ⁸	0	0	3 ⁹	
összesen	198	215	187	213	

6 *Zenarolla* naplójának fordításában ezek tarackként szerepelnek.

7 Ismeretlen kaliberű Haubitz.

8 Meg nem nevezett típusú és kaliberű ágyúk.

9 2 db „Bockstück” és 1 db „Regimentstück”, kaliberadat nélkül.

György Domokos

THE PROBLEMS OF SIEGE TECHNIC OF THE RECAPTURE OF BUDA

Summary

The recapture of Buda is one of the decisive events of the war of liberation against the Turks. This study proves that the siege technic of the Turkish and Imperial armies was in transition in the time of the aforementioned war: from the old methods to the news, originating in the activity of Vauban. The infantry completed and used the system of parallels in full extent but the arrangement of the redoutes and batteries reflected the old ways. Because of the special terrain there was no possibility to arrange the artillery to fulfill the requirements of the indirect fire. These shortcomings, together with the difficulties which came from the natural features around the castle, the firm resistance of the defenders and the personal disagreements within the high command of the allied Christian army can explain why could last the siege for 75 days of severe fights before the liberation of the old capital of the Hungarian kings.

György Domokos

LES PROBLÈMES DE TECHNIQUE DE SIÈGE DE LA REPRISE DE BUDA

Résumé

La reprise de Buda est l'un des événements décisifs des guerres de libération menées contre les Turcs. Cet essai a démontré que la technique de siège des armées impériales était dans un état de transition: des méthodes des temps précédents aux procédés marqués par le nom de Vauban. L'infanterie a presque parfaitement construit et utilisé le nouveau système de parallèle, tandis que le placement des redoutes et des batteries s'est passé selon les principes anciens. L'artillerie, surtout à cause du terrain, ne pouvait pas installer ces batteries conformément aux principes du système de feu réparti. Ces imperfections, conjuguées avec les difficultés causées par la situation géographique du château, avec la résistance dure de la garnison turque, et avec les problèmes causés par les différends personnels du commandement chrétien expliquent, pourquoi l'une des meilleures armées de l'époque devait lutter pendant 75 jours avant de reprendre la ville de résidence séculaire des rois hongrois.

György Domokos

DIE BELAGERUNGSTECHNISCHEN PROBLEME DER RÜCKEROBERUNG DER BURG BUDA

Resümé

Die Rückeroberung der Burg Buda war ein ausschlaggebendes Ereignis der Befreiungskämpfe gegen die Türken. Wie aus diesem Aufsatz ersichtlich, befand sich die Belagerungstechnik der kaiserlichen und Reichsheere in einem Übergangszustand zwischen den Kampfmethoden früherer Zeiten sowie denen, welche vom Namen Vauban gekennzeichnet sind. Das neuartige Parallelsystem wurde von der Infanterie fast vollkommen ausgebaut und angewandt, doch die Anordnung der Redouten und der Batterien widerspiegelte noch die alten Prinzipien. Die Artillerie war — in erster Linie infolge der Gegebenheiten des Geländes — nicht umstande, ihre Batterien dem geteilten System entsprechend aufzustellen. Diese Mangelhaftigkeit zusammen mit den Schwierigkeiten, die sich aus der geographischen Lage der Burg ergaben, mit dem harten Widerstand der türkischen Verteidiger sowie den persönlichen Gegensätzen der christlichen Heerführung geben die Erklärung dafür, warum eines der größten Heere der Epoche die uralte Residenz der ungarischen Könige erst nach einer fünfundsechzigstägigen harten Belagerung zurückerobern konnte.

Дьёрдь Домокош

ПРОБЛЕМЫ ОСАДНОЙ ТЕХНИКИ ВО ВРЕМЯ ОБРАТНОГО ЗАВОЕВАНИЯ БУДЫ

Резюме

Отвоевание Буды от турок является одним из важных событий в ходе освободительных войн, которые велись против турок. Автор статьи доказывает, что осадная техника, которой располагали войско Королевской и Императорской армии, находилась в переходном состоянии, а именно происходил переход от методов предшествующего периода к методам ведения боевых действий, вошедших в историю под именем Вобана. Пехота почти в совершенстве создала и использовала параллельную систему нового типа, в то же время размещение редутов и батарей проводилось по старым принципам. Артиллерия, в первую очередь по причине характера местности не имела возможности дислоцировать свои батареи соответственно принципам разделенной системы огня. Эти недостатки в сочетании с трудностями, вытекающими из географического положения крепости, с твердым противостоянием упорно оборонявшейся турецкой армии, и проблемами, вызванными личными противоречиями христианского военного руководства, дают ответ на вопрос о том, почему одна из самых лучших армий того времени лишь после 75 дней тяжелых боев смогла отвоевать древнюю столицу венгерских королей.